

ZDENĚK PŘIBYL

K OTÁZKÁM HOSPODÁŘSKOPRÁVNÍ SUBJEKTIVITY*)

I.

NALÉHAVOST PROBLEMATIKY PRÁVNÍ SUBJEKTIVITY

Vyřešit z hlediska teoretického i praktického otázku právní subjektivity účelně způsobem odpovídajícím potřebám a požadavkům daného stupně vývoje společnosti a zabezpečit její adekvátní legislativní vyjádření je jak *obecně*, tak — zejména v této době — především *pro odvětví hospodářského práva*, velmi důležité. Přitom řešení není bez obtíží. Naléhavost a obtížnost řešení uvedené problematiky má jednak aspekt *durativní* — v tom směru bylo na naléhavost a obtížnost řešení již jednou poukázáno¹⁾ — jednak aspekt *aktuální*.

Durativní aspekt řešení problematiky hospodářskoprávní subjektivity — neboť ta je stejně jako celé právo sociálně ekonomicky podmíněna — má svůj původ v povaze socialistického výrobního způsobu, jehož základem je centrálně plánovitě řízený společenský reprodukční proces ve všech svých složkách — výrobě, rozdělování, směně i spotřebě.

*) Tento článek byl odevzdán do tisku na jaře roku 1987. Od té doby do uveřejnění byla celá řada otázek, o nichž se v článku pojednává, hlouběji propracována, popřípadě i rozhodnuta stranickými nebo státními orgány. Při korektuře článku bylo možné provést již jen drobné úpravy, a to zejména v citacích. Autor prosí čtenáře, aby laskavě k těmto okolnostem přihlédl.

¹⁾ Z našich známých autorů se problematikou hospodářskoprávní subjektivity nejčastěji zabýval JUDr. Karel ČAPEK, DrSc., který jí věnoval také svou doktorskou práci *Právní postavení socialistických podniků*, Academia, Praha 1976. Na nutnost další teoretické práce na tomto úseku upozornil — mimo jiné — též v další své práci *Předmět a systém československého hospodářského práva*, Academia, Praha 1984, zejména na str. 275, kde uvedl: „*Obecnou část hospodářského práva*... tvoří úprava subjektů..., úprava patřící do... obecné části je dosud velmi málo rozvíjena..., bylo málo pozornosti věnováno zejména právní subjektivitě státu a orgánů hospodářského řízení...“ Mimo to nalezneme úvahy na dané téma i v celé řadě časopiseckých článků tohoto autora.

Já sám jsem věnoval problematice hospodářskoprávní subjektivity část knihy PŘIBYL, Z.: *Socialistické podniky v ČSSR*, Orbis, Praha 1973, zejména str. 19—105. Na naléhavost a obtížnost komplexního řešení problematiky jsem upozorňoval již ve svém diskusním příspěvku na oborové konferenci hospodářského práva v roce 1975.

V podmínkách socialistického výrobního způsobu tvoří centrálně plánovitě řízené národní hospodářství sice celkově jednotný systém, avšak ten se člení do mnoha podsystémů různého řádu, z nichž každý plní svou specifickou společenskou funkci. Naznačené podsystémy plní tyto společenské funkce jednak *jako orgány celkového jednotného systému*, jednak *jako jeho do určité míry samostatné, z celkového systému vydělené organismy*. Na hlubší rozbor, proč tomu tak je, není v této souvislosti dost prostoru a ani to nepřísluší autorovi právnicky orientovaného pojednání (ostatně autoři-ekonomové věnovali této problematice dostatek pozornosti ve svých pracích.²⁾ Proto se spokojím konstatováním, že výše naznačený stav vyplývá především z existence socialistického vlastnictví výrobních prostředků, na jeho základě vytvořeného stupně společenské dělby práce a v rámci ní objektivně fungujících ekonomických zákonů socialismu.

Jako orgány celkového systému sledují výše naznačené podsystémy v podstatě shodné cíle a jsou ve svém fungování ovládány jednotnými hledisky. Jako samostatné organismy však současně sledují také v rámci vymezeném obecně stanovenými pravidly své vlastní cíle a prosazují svá hlediska podmíněná především vlastními ekonomickými zájmy.

Stupeň samostatnosti není u všech výše uvedených podsystémů stejný. Závisí především na funkcích (ale ovšem i na některých jiných faktorech), které jednotlivé podsystémy plní v systému celkovém.

S jistou aproximativností můžeme uvést, že samostatnost se do určité míry ztrácí u těch podsystémů, jež jsou společenskými organismy, které tvoří součást státního aparátu v užším slova smyslu. Z hledisek sledovaných v tomto pojednání bychom také — v souladu se zavedenou ekonomickou terminologií — mohli uvést: *které jsou součástí ekonomického centra*. Organizační uspořádání těchto organismů, jejich relativně pevné funkční vazby a nedostatek jejich ekonomické oddělenosti a tím i samostatnosti z nich vytvářejí určitou jednotu (podsystém vyššího řádu), která — *sit venia verbo* — vystupuje vůči ostatním podsystémům, které stojí vně onoho, vcelku unifikovaně jako soustředěná společenská síla. Jednotlivé součásti tohoto podsystému vyššího řádu realizují v zásadě souladně centrální plánovitě řízení národního hospodářství, avšak ani u nich jistý stupeň „samostatnosti“ nemizí zcela. I uvnitř tohoto navenek jednotného podsystému existují rozpory, jejichž výrazem jsou existence různých dílčích (zejména resortních) zájmů a prosazování těchto zájmů v reálném životě socialistické společnosti.^{2a)}

²⁾ Např. ČERVINKA, A.: Postavení podniku v socialistické ekonomice, Hospodářské noviny, 1964, 42, nebo ABALKIN, L. I.: Hospodářský mechanismus rozvinuté socialistické společnosti, Svoboda, Praha 1977, str. 57—67.

^{2a)} Pojetí jednotného národohospodářského výkonného centra vyplývá z části I „Směrnice k zabezpečení komplexní přestavby hospodářského mechanismu (schválené usnesením vlády ČSSR č. 29/1988)“, která byla zveřejněna formou přílohy k Hospodářským novinám ze dne 26. 1. 1988.

Jinak je tomu se samostatností ostatních podsystémů celkového systému, a to zejména těch, jejichž hlavní funkcí je vyvíjet hospodářskou činnost a účastnit se jako zboží výrobci (nebo jako organismy realizující za úplatu výsledky jiné hospodářské činnosti — práce, výkony, služby nebo obchod) zbožně peněžních vztahů. Tyto organismy musí disponovat poměrně vysokým stupněm samostatnosti (zejména i ekonomické). Objektivně působící ekonomické zákony socialismu v současné etapě společenského vývoje jen tímto způsobem dovolují zabezpečit efektivní výkon hospodářských činností a tím uspokojování materiálních a kulturních potřeb společnosti. Stupeň samostatnosti u všech podsystémů tohoto druhu nemusí být stejný; je dán případ od případu celou řadou ekonomických a i jiných faktorů (druhem hospodářské činnosti, její organizace, její rentability, perspektivy jejího rozvoje atd.).

Ze všeho toho, co bylo uvedeno, je patrné, že v celkovém systému socialistického národního hospodářství nutně musí mezi jeho jednotlivými podsystémy vznikat poměrně *složitá soustava ekonomických vztahů*, jimž odpovídá — a jinak to za podmínek státní organizace socialistické společnosti nemůže být — *stejně složitá soustava vztahů právních, které jsou právní formou uvedených vztahů ekonomických*. Povaha jednotlivých druhů těchto vztahů je závislá na jejich sociálně ekonomickém základu a tomu odpovídající společenské funkci jejich účastníků. Existují jednak vztahy, jejichž společenskoekonomickým základem je zboží směna. Těchto vztahů se účastní společenské organismy vykonávající operativně hospodářské, popřípadě sociálně kulturní činnosti. V právním vyjádření odpovídá těmto vztahům regulace založená *na principu srovnalé vůle (dohody)*. Vedle těchto vztahů však existují také takové, jejichž společenskoekonomickým základem je centrální plánovitě řízení společenského reprodukčního procesu. Těchto vztahů se na jedné straně účastní společenské organismy, které jsou vykonavateli společenské vůle v oblasti řízení; toto jejich postavení vyplývá zřejmě jak ze společenského charakteru vlastnictví výrobních prostředků, tak i mocenských atributů přiznaných jim v systému celé společnosti. I když tyto vztahy *nejdou identické s mocenskými vztahy v tradičním pojetí* (jejichž účastníky byly na jedné straně vždy tzv. vrchnostenské orgány), přece jen v právním vyjádření — také pro nedostatek jiných kategorií — podobnost těchto vztahů existuje. Je pro ně charakteristická regulace založená *na principu nadřazené vůle (jednostranného příkazu)*.³⁾ Pro první z uvedených dvou druhů právních vztahů (operativně hospodářské) se v ČSSR vžilo označení *horizontální*, pro druhý (řídící) označení *vertikální*. Těchto označení se přidržím — v nedostatku jiných vhodnějších — i já v dalších částech tohoto pojednání. Učiním tak s vědomím jejich malé přesnosti a nedostatečné výstižnosti.⁴⁾

Účastníci obou druhů uvedených vztahů, máme-li na mysli právní formu těchto vztahů, musí být nadány právní subjektivitou, musí být subjekty práva. Avšak právě s vymezením právní subjektivity — vzhledem k naznačeným rozdílům mezi oběma druhy vztahů a odtud vyplývajícím rozdílům v projevech právní subjektivity — vzniká řada obtíží, neujasněností a otevřených otázek. Jde především o to, *zda je vůbec možné konstruovat pojem jednotné hospodářskoprávní subjektivity* pro vertikální i horizontální vztahy a jestliže ano, v čem spočívají její modifikace pro jednotlivé druhy těchto vztahů.⁵⁾ A není-li to možné, v čem jsou naopak tak podstatné rozdíly, že jednotnost pojmu nepřichází v úvahu, a dále, v čem jsou event. styčné plochy a podobnosti. Přitom je bez pochybností ta skutečnost, že většina těch společenských organismů, jimž se — podle dosavadních zkušeností — přiznává hospodářskoprávní subjektivita, může (a dokonce zákonitě *musí*) vystupovat *v obojí kvalitě hospodářskoprávní subjektivity*, a to podle okolností jak v kvalitě subjektu horizontálních vztahů, tak v kvalitě subjektu vertikálních vztahů,⁶⁾ což samo o sobě svědčí pro maximální jednotnost.

Především tyto otevřené otázky jsou durativním aspektem obtížnosti řešení problematiky hospodářskoprávní subjektivity.

Aktuální aspekt řešení problematiky hospodářskoprávní subjektivity

³⁾ O dvou druzích právních vztahů — mocenských a operativně hospodářských — jako charakteristických pro právo zcela obecně, bez nichž se žádný právní řád neobejde, projednává poměrně podrobně ALEKSEJEV, S. S.: *Obščaja teorija prava*, dva díly, *Juridičeskaja literatura*, Moskva 1982, str. 151 a 152. Připomeňme s Aleksejevem, že tradičně a vcelku obecně vědy o státu a právu označují subjektivitu speciálními kategoriemi pro každý z uvedených druhů právních vztahů, a to subjektivitu v mocenských vztazích výrazem „kompetence“ a ve vztazích operativně hospodářských výrazem „právnícká osoba“.

⁴⁾ Nedostatečná výstižnost výrazu „vertikální vztahy“ spočívá v tom, že navozuje představu organizační podřízenosti (subordinace) jednoho z účastníků vztahu. Ve skutečnosti však jde o vyjádření určité povahy samotného vztahu (uplatňuje se v něm princip jednostranného příkazu bez ohledu na organizační vztah). Existence vertikálního vztahu je nezávislá na vztahu subordinace; může existovat s ním i bez něho. Výraz „horizontální vztahy“ zase neodůvodněně vyvolává představu právní rovnosti účastníků vztahu a *contrario* účastníků vertikálního vztahu. Avšak i zde jde o účastníky právně rovné. Možnost vydání jednostranného příkazu vyplývá nikoliv z právní nerovnosti, nýbrž z formulace právní normy. Právní nerovnost je typická pro vztah mezi státem a feudálním poddaným. V moderním právním státě jsou si i tyto subjekty právně rovné (výrazně je to patrné v případech soudního přezkoumávání správních rozhodnutí).

⁵⁾ Dosavadní pokusy o konstrukci jednotného pojmu hospodářskoprávní subjektivity pro vertikální i horizontální vztahy vyzněly zatím ne dost přesvědčivě. Mám na mysli především pokus akademika Lapteva, viz LAPTEV, V. V.: *Teoretičeskije problemy chozjajstvennogo prava*, Nauka, Moskva 1977, str. 66 a následující.

⁶⁾ Např. státní hospodářská organizace v dodavatelsko-odběratelských vztazích vystupuje v kvalitě subjektu horizontálních vztahů jako adresát plánovacího aktu v kvalitě (pasivního) subjektu vertikálních vztahů; ministerstvo jako řídicí orgán vystupuje v kvalitě subjektu horizontálních vztahů, jako adresát plánovacího aktu lářských potřeb vystupuje v kvalitě subjektu horizontálních vztahů.

vyplývá ze současné úrovně poznání politické ekonomie socialismu, této „anatomie“ naší společnosti.

Především v ekonomických vědách dozrály důležité posuny teoretických názorů na problematiku socialistického reprodukčního procesu, včetně způsobů jeho centrálního plánovitého řízení. Základní informaci, která shrnuje podstatné ze současných názorů převládajících v ekonomických vědách socialistických zemí možno čerpat z článku V. Kulikova, který byl před nedávnem otisknut v našem tisku.⁷⁾ Kulikov především zdůrazňuje, že diskuse o existenci zbožně peněžních vztahů, vedené od samého vzniku socialismu, byly scholastické, a to mimo jiné také proto, že se omezovaly na otázku příčin jejich existence. V průběhu dějin však se nejednou ukázalo, že v praxi lze úspěšně ve společenském životě využít i takové jevy, jejichž příčiny teorie dosud beze zbytku neobjasnila. Nadto otázka příčin existence zbožně peněžních vztahů v socialismu odváděla pozornost ekonomické teorie od mnohem důležitějších otázek, zejména od otázek, v čem tkví nový obsah těchto vztahů, jaká je jejich úloha, stěžejní směry a způsoby uplatňování v hospodářské praxi socialistických zemí a jak by bylo možno zvýšit jejich účinnost. Kulikov zdůrazňuje, že dnes je již jasné, *že zbožně peněžní vztahy se zachovávají i na dost vysokém stupni vývoje socialismu a navíc, že zde hrají významnou úlohu při fungování socialistické ekonomiky.*

Ve stejném smyslu vyzněl průběh jednání i závěry XXVII. sjezdu KSSS. V Politické zprávě ústředního výboru KSSS tomuto sjezdu bylo uvedeno: „Popírání významu (sc. zbožně peněžních vztahů — poznámka ZP) aktivního vlivu na zvyšování zainteresovanosti lidí a efektivnosti výroby oslabuje chozrasčot a vyvolává další nežádoucí důsledky.“⁸⁾

Aktuálnost řešení problematiky hospodářskoprávní subjektivity vyplývá také ze skutečnosti, že prakticky v celém společenství socialistických zemí se dostávají na pořad dne otázky praktické realizace výše uvedených teoretických závěrů ekonomických věd. Přestavbou hospodářského mechanismu jednotlivých zemí se sleduje urychlení sociálně ekonomického rozvoje socialistické společnosti.

XVII. sjezd KSČ schválil Hlavní směry hospodářského a sociálního rozvoje; myšlenky sjezdu jsou rozpracovávány v řadě navazujících významných dokumentů stranických a státních orgánů. Že jde o věc naléhavou, vyplynulo, mimo jiné, např. i z projevu předsedy vlády ČSSR na 4. schůzi Federálního shromáždění dne 24. března 1987, který uvedl, že „hospodářský vývoj prvních patnácti měsíců osmé pětiletky není v plném souladu s požadavky intenzifikace obsaženými v Hlavních směrech hospodář-

⁷⁾ KULIKOV, V.: Zbožně peněžní vztahy v koncepci urychlení, Hospodářské noviny ze dne 10. 10. 1986, str. 8 a 9.

⁸⁾ XXVII. sjezd KSSS, Svoboda, Praha 1986, str. 40.

ského a sociálního rozvoje... Rozpornost, která charakterizovala vývoj hospodářství v uplynulém pětiletí, se v některých směrech projevuje dokonce ještě ostřeji než dříve.⁹⁾

K základním směrům přestavby hospodářského mechanismu ČSSR vedle zkvalitnění centrálního plánovitého řízení (nikoliv ovšem jeho rozmnožováním, ale omezením operativního řízení a orientací především na dlouhodobé koncepční otázky) patří nové zformování postavení státních podniků. Má být podstatně zvýšena jejich odpovědnost za efektivní uspokojování potřeb společnosti uplatněním úplného chozrasčotu v jejich hospodaření a principu samofinancování. *Se zvýšením odpovědnosti musí pak přirozeně korelovat zvýšená samostatnost podniků rozšířením prostoru jejich samostatného rozhodování v otázkách tvorby a realizace hospodářských plánů, v otázkách využití vlastních zdrojů, v otázkách zdokonalování organizačních struktur atd.*¹⁰⁾ Takto zformované postavení podniků má být legislativně vyjádřeno v novém samostatném zákoně o státním podniku, o jehož vydání bylo nejvyššími stranickými a státními orgány rozhodnuto¹¹⁾ a jehož příprava se blíží k závěru.

To všechno je přímá výzva vědám o státu a právu, aby věnovaly problematice řešení hospodářskoprávní subjektivity nejen obecně a trvale, ale především právě v tomto čase prvořadou pozornost.

II.

SPOLEČENSKÁ FUNKCE PRÁVNÍ SUBJEKTIVITY

Je nepochybné — v odborné právnické literatuře na to bylo již dávno a vícekrát poukázáno — že právní subjektivita je jedním z ústředních pojmů práva a vědy o právu. I když pomineme názory buržoazních teoretiků práva, můžeme hned u prvních porevolučních marxistických badatelů o právu konstatovat, že kategoriím subjektu práva a právní subjektivity věnovali pozornost, jaká jim patří. Pašukamis uvádí:

⁹⁾ ŠTROUGAL, L.: Z linie urychlení nelze nic slevit, Rudé právo ze dne 25. 3. 1987, str. 3. Podobně v projevu na slavnostním shromáždění k 55. výročí Velké mostecké stávky, Rudé právo ze dne 14. 4. 1987, str. 2.

¹⁰⁾ Zásady přebudování hospodářského mechanismu ČSSR schválené předsednictvem ÚV KSČ a vládou ČSSR (Rudé právo ze dne 9. 1. 1987, str. 3), zejména zásada č. 4. Ve stejném smyslu vyznívají i projevy předsedy vlády ČSSR citované v poznámce 9.

¹¹⁾ Zpráva ze zasedání předsednictva ÚV KSČ, Rudé právo ze dne 27. 2. 1987. Pro úplnost srovnej též návrh zákona o státním podniku (sdružení) v Sovětském svazu, Rudé právo ze dne 11. 2. 1987.

„Subjekt — to je atom právní teorie...“¹²⁾ Také v jedné z pozdějších sovětských učebnic teorie státu a práva, která je u nás dobře známá, protože byla přeložena a stala se běžným průvodcem jedné generace našich právníků, se uvádí: „Pojem subjektu práva byl vždy vlastní právu, neboť právní vztah je nemyslitelný bez subjektu práva.“¹³⁾ A stejně tak i nejnovější sovětské teoretické práce zastávají obdobný názor. Například Bratus uvádí: „... bez právního subjektu je nemožná právní regulace společenských vztahů...“, a dále: „Objektivním právem stanovená míra dovoleného nebo povinného chování osob... je nezbytnou podmínkou normálního procesu společenské výroby a toho systému politických i jiných společenských vztahů, které na tomto základě vznikají.“¹⁴⁾

Můžeme ponechat stranou ony ojedinělé teoretické názory, jejichž cílem bylo pojmy právní subjektivity a subjektu práva z věd o právu vyloučit a popřípadě nahradit jinými. Vždy šlo koneckonců o pokusy verbální (terminologické, nomenklaturní), které se svými důsledky nedotkly tradičního právníckého myšlení a konstrukcí vědy o právu a nakonec se stejně k obsahu uvedených pojmů vrátily, ať už otevřeně, nebo aspoň skrytě a běžně s nimi pracovaly.

Nelze se tomu divit. Je totiž prakticky nemožné chápat právo jako soubor právních norem (ve smyslu obecně zformulovaných pravidel lidského chování¹⁵⁾ a přitom si neujasnit, kdo je adresátem těchto norem, tedy subjektem práva. Stejně tak je nemožné představovat si důsledky právních norem v praktickém životě jako množinu potenciálních konkrétních právních povinností a jim event. odpovídajících konkrétních práv, aniž bychom věděli, komu tyto povinnosti popřípadě práva přičítat; tedy opět, koho považovat za subjekt práva, za nositele právní subjektivity.

V hospodářské praxi — a to někdy dokonce i mezi právníky — se občas vyskytují názory, že kategorie právní subjektivity a subjektu práva se již přežily a že jen zbytečně komplikují hospodářský život.

Hlasatelé těchto názorů většinou argumentují, že přece nezáleží na tom, kdo v dané chvíli splní tu nebo onu povinnost, jen když — jak tvrdí — bude tato povinnost vůbec splněna. V souladu s touto argumentací je

¹²⁾ PAŠUKANIS, J. B.: Obecná teorie práva a marxismus. In: Sovětské právní myšlení ve 20. letech, Svoboda, Praha 1968, str. 233.

¹³⁾ ARŽANOV, M. A.—KEČEKJAN, S. F.—MAŇKOVSKIJ, B. S.—STROGOVIČ, M. S.: Teorie státu a práva, Orbis, Praha 1951, str. 441.

¹⁴⁾ BRATUS, S. N. a kol.: Subjekty graždanskogo prava. Juridičeskaja literatura, Moskva 1984, str. 7 a 8.

¹⁵⁾ A takové je naprosto převažující pojetí práva v marxistické vědě o právu. Srovnej např. KUČERA, E. a kol.: Obecná teorie státu a práva, dva díly, Orbis, Praha 1976, díl první, str. 191 a 192, kde se uvádí: „Obsah práva a vnitřní forma práva se sjednocují v právní normě. Právní norma je základním elementem práva... Právní norma, pokud stanoví určité povinnosti subjektů, vytváří právní nutnost chovat se určitým způsobem...“ (rozuměj: nutnost pro tyto subjekty).

požadavek úplně ponechat orgánům řízení (popřípadě plánovacím orgánům) právo v každém jednotlivém případě určovat, kdo je nositelem té které povinnosti.

Domnívám se, že není nutné těmito názory se příliš zabývat. Především nejde jen o určení nositelů takových povinností, jako mají hlasatelé uvedených názorů na mysli (totiž v podstatě určování adresátů úkolů plánu); jde např. o určení subjektu odpovědného za porušení povinností, které vůbec nevyplynou z úkolů plánu, ba ani s nimi nijak nesouvisí (například škody způsobené provozem dopravních prostředků). Hlasatelé uvedených právně nihilistických názorů by se pravděpodobně sami podivili praktickým důsledkům, které by realizace jejich názorů vyvolala. Uskutečňování práva, tak jak se v průběhu dlouhých staletí vlastního vývoje ustálilo a jak je běžné i pro neprávnický, by se zhroutilo. Zmizely by základní předpoklady, které uskutečňování práva v praxi umožňují, zmizel by jakýkoliv řád ve společenských vztazích. Kdokoliv a kdykoliv by mohl být prohlášen za nositele té či oné povinnosti, a to dokonce i duplicitně atd., ale kdykoliv by také bylo možné naopak vyloučit kohokoliv (a tedy event. i všechny) z nutnosti nést určitou povinnost; tak by byla zbavena společnost možnosti právní cestou zabezpečovat své potřeby. Tím by se ze společenských vztahů ztratila také možnost stimulovat (ať již pozitivně nebo negativně) jakékoliv společenské organismy i jednotlivce v jejich chování. V každém jednotlivém případě by byla nejistota, kdo má mít prospěch z nějakého společensky účelného chování, a naopak, kdo event. z druhé strany za chování společensky nežádoucí má nést odpovědnost (vlastně by ani nešlo jen o nejistotu, ale o nemožnost tak činit). Tím by se vytratila určitost a bezpečnost ze společenských vztahů a byla by i vyloučena jakákoliv rozumná konstrukce systému kolektivní i individuální hmotné zainteresovanosti, a tak i narušeny základní principy socialistického hospodaření, což by mělo řadu negativních důsledků pro celý společenský život. Přitom by šlo právě o takové důsledky, které by byly v rozporu s nejdůležitějšími myšlenkami přestavby hospodářského mechanismu ČSSR, zejména s myšlenkou posílení odpovědnosti podniků za uspokojování potřeb odběratelů (spotřebitelů) a tomu odpovídající rozšíření samostatnosti podniků při rozhodování o většině otázek své vlastní hospodářské činnosti. Bylo by to v rozporu s rozhodujícími rysy socialistického reprodukčního procesu, znemožňovalo by to působení ekonomických zákonů socialismu.

A tak kategorie subjektů práva a právní subjektivity zůstávají stěžejními pilíři právní regulace a jejich společenská funkce je nezastupitelná. Vzhledem k subjektivním faktorům, které působí při tvorbě práva, záleží ovšem ve značné míře na jeho autorech, jak bude s uvedenými kategoriemi naloženo. Proto je důležité, aby procesu tvorby práva předcházela

co možná důkladná teoretická příprava; to se samozřejmě týká i řešení problematiky právní subjektivity a subjektů práva.

III.

POJETÍ PRÁVNÍ SUBJEKTIVITY

Zkoumání otázky právní subjektivity má dlouhou tradici především ve vědě o občanském právu (vzhledem k dříve běžnému označení by bylo nasnadě uvést: ve vědě o soukromém právu), avšak ani tam — jak ještě bude dále ukázáno — nevedly výzkumy k sjednocení názorů, a to dokonce ani v otázce základního pojetí právní subjektivity (obsahu i rozsahu pojmu). Ještě složitější — ze zcela pochopitelných příčin, neboť tam je tradice zkoumání otázky mnohem kratší a řešení zřejmě obtížnější — je situace v literatuře těch právních odvětví, které regulují mocenské vztahy (státní právo, správní právo, finanční právo atd.), tedy — opět podle dříve běžného označení — v literatuře veřejnoprávní.

Nahlédněme nejprve do literatury *občanskoprávní*. Zjistíme zde dvojí přístup k vymezení pojmu právní subjektivity: užší a širší.

Jedni chápou právní subjektivitu omezeně jen jako *způsobilost k právům a povinnostem*, jako schopnost být potenciálním nositelem subjektivních práv a právních povinností.¹⁶⁾ Považují tedy výrazy „právní subjektivita“ a „způsobilost k právům“ za synonyma.

Jiní naopak chápou právní subjektivitu nejen jako způsobilost k právům, ale *současně i jako způsobilost samostatně ji realizovat, tj. vlastními*

¹⁶⁾ K představitelům tohoto užšího chápání patří v naší odborné právnické literatuře např. VANČURA, J., který na str. 48 svého díla Úvod do studia soukromého práva římského, Praha 1920, pod nadpisem „Subjekty práva“ uvádí: „Dle práva... jest osobou jen, kdo má způsobilost k právům... Od způsobilosti k právům rozeznávají jest způsobilost k právním činům...“ Podobně se uvádí např. v MAYR, R.: Soustava občanského práva, kniha první Nauky obecné, Brno 1929, str. 66 a 67: „Právním subjektem jest ten, jehož moc vůle... jest uznána a chráněna právním řádem... Kdo jest schopen býti subjektem práv, zove se v právním smyslu osobou. Způsobilost býti subjektem práv a právních povinností zove se způsobilostí k právům... Způsobilost býti subjektem práv neznamena ještě způsobilost vlastním jednáním, vědomým projevem vůle vyvolávatí právní účinky. Tato způsobilost nazývá se způsobilostí k činům...“ Podobně považuje právní subjektivitu a způsobilost k právům za synonyma, jak to ostatně vyplývá již z názvu díla, KNAPPOVÁ, M.: Právní subjektivita a způsobilost k úkonům v československém občanském právu, NČSAV, Praha 1961, str. 4 a násl. Na shodný názor lze usuzovat i ze slov „Nositelé práv a povinností v právním vztahu se nazývají *subjekty* právního vztahu“ v KÚČERA, E. a kol.: Obecná teorie státu a práva, Orbis, Praha 1976, díl první str. 218. K zastáncům stejného názoru patří autoři Právnického slovníku (MADAR, Z. a kol., Orbis, Praha 1978), kde se na str. 118 uvádí: „Právní subjektivita je způsobilost být subjektem (účastníkem) právního vztahu, tj. způsobilost mít v mezích právního řádu práva a povinnosti... Od právní subjektivity je třeba odlišovat způsobilost brát na sebe práva a závazky vlastním jednáním (způsobilost k právním úkonům).“

právně relevantními projevy práva a povinnosti zakládat, měnit nebo rušit. Tuto stránku právní subjektivity označují jako způsobilost k právním úkonům nebo — což je přesnější, neboť zahrnuje i tzv. deliktní způsobilost — jako způsobilost k činům.¹⁷⁾

Srovnáme-li frekvenci dvou zastávaných výše uvedených pojetí právní subjektivity a osoby jejich zastánců, můžeme pravděpodobně konstatovat, že obojí pojetí, užší i širší, není časově limitováno a jejich zastánce najdeme jak v minulosti, tak i v přítomnosti. Zdá se také, že žádné z těchto pojetí není v přímém poměru k filozofickým východiskům nebo světonázorovým postojům zastánců jednotlivých pojetí, snad s jedinou výjimkou: představitelé přirozenoprávní školy, jimž jejich filozofická východiska dovoľovala přiznávat způsobilost k právním úkonům toliko osobám v psychofyzickém smyslu (fyzickým osobám), museli důsledně přijímat závěr, že právní subjektivitou je jen způsobilost k právům; jinak by totiž museli právníckým osobám právní subjektivitu buď vůbec odeprít, nebo jim ji přiznat jen zčásti, totiž v rozsahu způsobilosti k právům a ne též způsobilosti k činům, což by vedlo k nežádoucímu rozštěpení pojmu právní subjektivity.

Stručný pohled do občanskoprávní literatury, pokud pojednává o pojetí občanskoprávní subjektivity, lze uzavřít zjištěním, že toto pojetí (a tím i pojetí právní osobnosti vůbec a pojetí právnícké osoby zvláště) není ani zdaleka jednotné a že *miří stejně k užšímu jako širšímu pojetí (tj. pojetí právní subjektivity jen jako způsobilosti k právům, anebo jako způsobilosti jak k právům, tak i k činům).*

I když jsem v předchozí části tohoto pojednání popřel identitu hospo-

¹⁷⁾ Jako představitele tohoto širšího pojetí právní subjektivity lze uvést např.: BOGUSZAK, J. a kol.: *Teorie státu a práva*, dva díly, Orbis, Praha 1967, díl první, str. 410, kde se uvádí: „Lidé, resp. kolektivy lidí, kteří mohou být účastníky právního vztahu, se... nazývají subjekty práva (subjekty právního vztahu)... Účastníci (subjekty) právních vztahů... jsou jednotliví lidé nebo kolektivy lidí, jimž... právo přiznává způsobilost k právům a povinnostem, popřípadě také způsobilost k právním jednáním.“ Podobně je tento názor vysloven v učebnici KNAPP, V.—LUBY, Š. a kol.: *Československé občanské právo*, dva díly, Orbis, Praha 1974, díl první, str. 214, kde se uvádí: „Subjekty československého občanského práva jsou osoby...“, kterým právo propůjčuje způsobilost k právům a povinnostem a způsobilost k právním úkonům.“ Učebnice VANĚK, S. a kol.: *Československé hospodářské právo*, Panorama, Praha 1979, str. 58, výslovně jako charakteristický rys hospodářskoprávní subjektivity zdůrazňuje její komplexnost, a to v tom smyslu, že „zahrnuje jak způsobilost být nositelem vlastních subjektivních práv... a povinností...“, tak i způsobilost vlastními projevy taková práva a povinnosti zakládat, měnit nebo rušit...“ Shodně se vyjadřuje i učebnice KALENSKÁ, M. a kol.: *Československé pracovní právo*, Panorama, Praha 1981, kde je na str. 55 uvedeno: „Pod pojmem pracovněprávní subjektivita můžeme chápat vlastnost danou právem určitým subjektům, a to mít práva a povinnosti... (způsobilost k právům a povinnostem); ...mít právo právními úkony nabývat oprávnění a zavazovat se (způsobilost k právním úkonům)...“ Stejně pojetí právní subjektivity lze vyčíst také z práce POTOČNÝ, M.—ŠIBAJEVOVÁ, E. A.: *Právo mezinárodních organizací*, Panorama, Praha 1984, str. 26, kde se zdůrazňuje, že právní subjektivita v sobě zahrnuje způsobilost mít práva a právní povinnosti a způsobilost samostatně je realizovat.

dárskoprávní subjektivity ve vertikálních vztazích s právní subjektivitou v mocenských vztazích v tradičním pojetí, jisté podobnosti jsem nepopřel (viz strana 5). Právě pro tyto podobnosti považuji za účelné — obdobně jako jsem to učinil v případě občanskoprávní subjektivity — porozhlédnout se i po literatuře *veřejnoprávní*, včetně starší, a podívat se, jak ona řešila problém veřejnoprávní subjektivity ze svého hlediska.

Jak již bylo naznačeno, vědám o právu státním, právu správním a ostatním veřejnoprávním disciplínám působilo pojetí veřejnoprávní subjektivity a subjektů veřejného práva snad ještě větší potíže než vědě o právu občanském pojetí občanskoprávní subjektivity. Nicméně za jednotné a nesporné východisko zkoumání otázky veřejnoprávní subjektivity lze považovat zjištění — pokládané za samozřejmé — že pojmy *subjekt práva* a *právní subjektivita* jsou vlastní i těmto odvětvím práva, jakož i vědám o právu těchto odvětví. Za samozřejmé se považovalo i to, že nejde o pojmy totožné co do obsahu i rozsahu s pojmy občanskoprávními.¹⁸⁾

Pokud však jde o pojetí právní subjektivity v dotčených odvětvích práva, sotva se lze dopátrat nějakého jednotného názoru. Jak bylo svého času napsáno o problematice sice poněkud jiné, nicméně s danou úzce souvisící (teorie veřejných subjektivních práv), „quod capita, toto sensus“. Bylo to ostatně ve státním zřízení, kde vedle státu vstupovala do právních vztahů celá řada různých veřejnoprávních korporací, zejména svazků územní a zájmové samosprávy, které byly také — alespoň zčásti — nositeli veřejnoprávní subjektivity, celkem pochopitelné. Teoretické řešení nebylo zajisté jednoduché; často můžeme ve starší literatuře narazit na povzdech, že — vzhledem ke stavu teorie — se není co divit, jestliže si praxe musí často pomáhat sama.

První potíž při řešení problematiky veřejnoprávní subjektivity působila již nejednotnost odpovědí na otázku, co to vůbec je *veřejné právo*. V literatuře nalezneme řadu teorií, které se snaží o uspokojivou odpověď.¹⁹⁾ V úplnosti se to žádné nepodařilo. Sovětská věda o státu a právu, s odvoláním na Leninovy poznámky k osnově prvního sovětského občanského zákoníku, dělení práva na veřejné a soukromé odmítla²⁰⁾ (dělení práva na veřejné a soukromé, právní dualismus, odmítaly ovšem i některé no-

¹⁸⁾ Ze soukromoprávní pojmy nesmějí být nekriticky přenášeny na právo veřejné a že takové počínání je metodologickou chybou, na to upozorňoval již JELLINEK, G.: *Všeobecná státověda*, Praha 1906, str. 55. Vzhledem k dlouhé tradici věd o právu občanském v relaci k poměrně krátké historii věd veřejnoprávních to bylo upozornění zajisté místné. Také je pozdější reprezentanti veřejnoprávních disciplín více-méně respektovali.

¹⁹⁾ Stručný přehled těchto teorií nalezneme v ARŽANOV, N. A.—KEČEKJAN, S. F.—MAŇKOVSKIJ, B. S.—STROGOVIČ, M. S., dílo citované v poznámce 13, str. 478 a násl.

²⁰⁾ Tamtéž, str. 483; shodě celá řada dalších sovětských právníků.

větší právní školy buržoazní, např. i tzv. normativní teorie). Odůvodňovala zánik veřejného a soukromého práva zánikem soukromého vlastnictví výrobních prostředků. Nepodařilo se jí však vysvětlit, proč se i po zrušení tohoto vlastnictví v právní regulaci společenských vztahů zachovávají dvě rozdílné metody právní úpravy, charakteristické pro někdejší právo veřejné na jedné straně a právo soukromé na straně druhé. Je zřejmé, že příčinou právního dualismu není jen existence soukromého vlastnictví výrobních prostředků. Sociálně ekonomické podmínky, které trvají po zrušení soukromého vlastnictví, vyžadují, aby právní regulace i nadále počítala s oběma metodami právní úpravy.

Z nahlédnutí do starší československé veřejnoprávní literatury je zřejmé, že se u nás pro vymezení veřejnoprávní subjektivity uplatňovala zejména tzv. *mocenská teorie*. Kvalifikace subjektivity jako veřejnoprávní se vyvozovala z účinků, jež právní řád přiznával projevům určitého subjektu. Tak např. v souvislosti s pojednáním o suspenzi (zbavení služby, zproštění úřadu) bylo uvedeno, že projevem veřejnoprávní subjektivity je takový právní akt, „jímž se úředník odstraňuje *proti své vůli nebo aspoň bez své vůle* (podtrhl ZP) z výkonu služby“.²¹⁾ Musí jít tedy o takový projev, který se jeví adekvátní vlastnímu poslání státní správy, totiž činnosti *vrchnostenského rázu* (*cum imperio*). Podobnou argumentaci nalezneme i u Hoetzla.²²⁾ Vyskytovaly se ovšem i názory jiné. Například Vančura odmítal mocenskou teorii a za rozhodující pro kvalifikaci subjektivity jako subjektivity veřejnoprávní považoval právní normou vymezený přístup subjektu k výkonu své vlastní činnosti. Jestliže subjekt uskutečňuje vůli „vázanou“, jde o subjekt veřejnoprávní.²³⁾ V relaci k mocenské teorii představovaly však takové jiné přístupy k vymezení pojmu veřejnoprávní subjektivity výjimku.

Přes nejednotnost v názorech můžeme ve starší československé literatuře jistou převládající tendenci rozpoznat. Veřejnoprávní subjektivita se přiznává *především a bez omezení státu* jako nositeli subjektivních práv a povinností veřejných. *Státním orgánům* byla přiznávána vlastně jen způsobilost procesní; tyto orgány jménem státu realizují jeho subjektivní práva a povinnosti. Existují však také takové orgány, které mají z toho hlediska dvojaký charakter: Jsou jednak orgány státu a současně — určitou částí své funkce — samostatnými veřejnoprávními subjekty.²⁴⁾ Ostatní subjekty vystupují ve správně právních vztazích jen jako adresáti

²¹⁾ HAVELKA, J.: Suspense v právu státně zaměstnaneckém, Sborník věd právních a státních, XXXIII, 1933, str. 654. Tam se též uvádí, že shodně věc řeší MAYER, O., BRAND, JELLINEK, W. a LANGER.

²²⁾ HOETZEL, J.: Veřejnoprávní subjektivita, Sborník věd právních a státních, XXXII, 1932, str. 694 a 695.

²³⁾ VANČURA, J.: Právní jednání a akt vrchnostenský, Sborník věd právních a státních, XX, 1920, str. 288—295.

právních aktů vydávaných státními orgány nebo výše naznačenými orgány s dvojakým charakterem; samy takové akty vydávat nemohou, jsou však nositeli povinností (a práv) z nich vyplývajících, tedy subjekty pasívními.

V marxistické literatuře vědy o správním právu převažuje jiné pojetí správně právní subjektivity. Za subjekty správního práva se považují správní orgány, občané a organizace, a to za předpokladu, že mají způsobilost být nositelem práv a povinností stanoveným normami správního práva.²⁵⁾ Ačkoliv se o tom výslovně nejedná, sotva i zde jde o subjekty stejného charakteru. Jeden druh — správní orgány — je oprávněn vydávat právní akty, kdežto ostatní — s drobnými výjimkami v případech tzv. přenesené rozhodovací pravomoci — takové akty vydávat nemohou, jsouce jejich příjemci a realizátory. Správní orgány jsou — spolu s účastníky řízení — také jedním z druhů subjektů správního řízení.²⁶⁾ Zde však jde o kategorii procesní subjektivity a je přinejmenším problematické, zda z toho lze vyvozovat, že by správní orgány byly i v oboru materiálního práva samostatnými nositeli takových práv, která korespondují povinností, jež jako orgány socialistického státu svými právními akty uložily občanům nebo organizacím. Řešení této otázky, zda v takových případech je nositelem oprávnění stát nebo správní orgán, popřípadě, zda ten je nositelem oprávnění jménem státu nebo samostatně, by bylo třeba věnovat pozornost. Vodítkem pro řešení však asi nemůže být argumentace, obsažená ve starší literatuře, že totiž orgán, který obstarává záležitosti státu, nemůže být samostatným subjektem materiálního práva státního, správního atd.

Závěrem přehledu o přístupu odborné literatury k pojetí problematiky veřejnoprávní subjektivity nutno konstatovat ještě menší ujasněnost, než jakou jsme zjistili v literatuře občanskoprávní.

Když jsme se takto porozhlédli po odborné právnické literatuře obecně, můžeme klidně konstatovat, že o jednotnosti v přístupu k řešení problematiky právní subjektivity nelze hovořit. Vyskytují se rozdílná východiska i rozdílné výsledky.

Již výše jsme zjistili určitý specifický rys hospodářského práva, že

²⁴⁾ To vyplývá ze slov, že státní orgány „tvořící vůli státu nejsou osobnostmi pro sebe, nemají vlastní o práva, protože obstarávají zájmy cizí, vykonávají pouhé kompetence...“ a dále že z druhé strany jsou orgány, „jímž přísluší tvoření vůle veřejné moci vlastním právem, kupř. právo obce na výkon agend spadajících do samostatného oboru působnosti“ (ty pak „sind staatliche Organe und Rechtssubjekte zugleich“). Viz BERNATZIK: Die juristische Persönlichkeit der Behörden, str. 135, citováno z HOETZEL, J.: Nauka o správních aktech, Praha 1907, str. 39.

²⁵⁾ LUKEŠ, Z. a kol.: Československé správní právo, Obecná část, Panorama, Praha 1981, str. 55.

²⁶⁾ LUKEŠ, Z. a kol.: tamtéž, str. 259.

totiž organicky syntetizuje vertikální a horizontální vztahy. Z tohoto rysu hospodářského práva vyplývá také jistá složitost a obtížnost řešení problematiky hospodářskoprávní subjektivity. Zjištěné nás vede k tomu, abychom k obecnému pojetí právní subjektivity přistupovali pokud možno z širšího hlediska.

Obvykle se ve vědách o právu sice doporučuje, aby tam, kde nějaký výraz připouští užší i širší pojetí, bylo použito pojetí užšího. Avšak v našem případě musíme volit pojetí širší. Máme-li vyjádřit právní subjektivitu obecně a nikoliv jen pro některé případy, nezbyvá nic jiného. Přitom ovšem nelze trvat na tom, aby právní subjektivita zahrnovala v každém případě všechny dále uvedené složky, které ji ve své komplexnosti vyjadřují. Existují případy, kdy určitý subjekt v sobě koncentruje jen některé z těchto složek, aniž by pozbýval obecně právní subjektivitu (např. občan, který nemá způsobilost k právním úkonům nebo státní orgán, který postrádá majetkovou odpovědnost za následky své činnosti, neztrácí — nebo aspoň nemusí ztrácet — právní subjektivitu vůbec).

Přistupuji k vlastnímu vymezení obecného pojetí právní subjektivity. Jde o *schopnost lidí nebo společenských organismů, přiznanou objektivním právem, účastnit se právně samostatně společenských vztahů upravených právem, a to*

1. schopnost mít vlastní práva a vlastní právní povinnosti (*způsobilost k právům*),
2. schopnost svými právně relevantními projevy vůle zakládat, měnit nebo rušit (vlastní nebo cizí) práva nebo právní povinnosti (*způsobilost k právnímu jednání, zejména způsobilost k právním úkonům*),
3. schopnost dopouštět se porušení právních povinností a nést jako následek takového porušení právní odpovědnost (*způsobilost k protiprávnímu jednání, popřípadě tzv. deliktní způsobilost*),
4. schopnost uplatňovat před příslušnými orgány svá práva nebo prosazovat realizaci právních povinností jiných subjektů práva (*procesní způsobilost*).²⁷⁾

Toto pojetí právní subjektivity je třeba doprovodit poznámkou.

Může vzniknout otázka, zda při realizaci přestavby hospodářského mechanismu zůstane zachována výše uvedená organická syntéza právní úpravy vertikálních a horizontálních vztahů v hospodářském právu. Pozitivní odpověď na takovou eventuální otázku považuji za samozřejmou. Ani zvýšením samostatnosti podniků a rozšířením prostoru jejich samostatného rozhodování nebudou nezbytnost existence vertikálních vztahů a jejich právní regulace dotčeny ve své podstatě. Přestavba hospodářského

²⁷⁾ Podobně např. KALENSKÁ, M.: Pracovní poměr v socialistickém právu, Academia, Praha 1984, str. 162, nebo KALENSKÁ, M. a kol.: Československé pracovní právo, Panorama, Praha 1981, str. 55 a 56.

mechanismu by se měla dotknout jednak kvantity těchto vztahů, jednak kvality jejich právní konstrukce. Ta by měla být propracovanější než dosud a měla by hlavně přijmout řešení adekvátní regulaci podobných vztahů. Jsou nutná zejména přesná vymezení kompetence rozhodujících orgánů, stanovení podmínek, za nichž může být rozhodnutí vydáno, úprava prevence a řešení vzniklých rozporů a právní ochrana adresáta rozhodnutí, bylo-li jim zasaženo jeho právo nebo právem chráněné zájmy.

Již jsem uvedl, že *projevy právní subjektivity ve vertikálních vztazích nejsou u obou subjektů těchto vztahů shodné*. Právní subjektivita na jedné straně vertikálního vztahu se projevuje „*pasívně*“, především schopností přijímat na sebe právní povinnosti, které mu byly stanoveny druhým subjektem (viz shora pod č. 1). Na druhé straně vertikálního vztahu se právní subjektivita projevuje „*aktivně*“, a to schopností jinému subjektu práva a povinností svým vlastním projevem vůle zakládat, popřípadě měnit nebo rušit (viz shora pod č. 2); proto se také výše na příslušném místě *expressis verbis* zdůrazňuje schopnost zakládat, měnit nebo rušit i cizí práva a povinnosti.

IV.

PODSTATA PRÁVNÍ SUBJEKTIVITY

Ve vědách o právu se považuje právní subjektivita vcelku shodně za jednotný právní pojem společný celému právnímu řádu. „Pojem osobnosti v právu je jediný a obecný všemu československému právu. Není tedy rozličné subjektivity pro právo správní, pracovní, občanské, trestní atd., nýbrž v jednotlivých právních odvětvích se toliko liší projevy jednotné osobnosti — subjektivity člověka (resp. organizace lidí — právnické osoby) v právu.“²⁸⁾ Vychází se tedy z předpokladu existence *obecné* právní subjektivity, připouští se však, že jednotný pojem právní subjektivity *přijímá v jednotlivých právních odvětvích určitá specifika*, nutná vzhledem k povaze společenských vztahů, které toto odvětví upravuje.

²⁸⁾ KNAPPOVÁ, M.: Právní subjektivita a způsobilost k úkonům v československém občanském právu, NČSAV, Praha 1961, str. 3. Stranou ponecháme to, že Knapková užívá přednostně výrazu „osobnost“ před výrazem „právní subjektivita“. Bylo to pro dřívější nauku občanského práva běžné a jazykově i případné označení subjektů — fyzických osob; u právnických osob nebylo takové označení již tak vhodné a prozrazovalo svůj ideový původ v někdejší fiktivní teorii právnické osoby jakožto osoby jen právem fingované, avšak reálně neexistující. Ve vědách jiných právních odvětví z pochopitelných příčin nebyl výraz „osobnost“ zdaleka tak frekventován; tam býval vždy preferován výraz „právní subjektivita“.

Hovoří se pak o *odvětvové* právní subjektivitě.²⁹⁾ Někdy se jedná i o právní subjektivitě *speciální*. Tou se rozumí schopnost být subjektem *jen jistého okruhu (druhu) právních vztahů v určitém právním odvětví*. Podle tohoto pak mají speciální právní subjektivitu např. právnické osoby v občanském právu, nemohouce vstupovat do všech vztahů stejně jako fyzické osoby, nebo orgány státní správy a úřední osoby ve správním (administrativním) právu. Zvláštnost — jak už jsem výše naznačil, aniž bych uvedl, že jde o specialitu právní subjektivity — má právní subjektivita v odvětvích regulujících mocenské vztahy, zejména tedy v odvětví správního práva, ale také v odvětví hospodářského práva; pokud jde o vertikální vztahy, odlišuje se *aktivní* a *pasivní právní subjektivita*. Přitom důležité je, že *pasivní* právní subjektivita je v daném okruhu vztahů *pro všechny subjekty práva stejná*, kdežto *aktivní* subjektivita je pro jednotlivé subjekty (nebo spíše druhy subjektů) *rozdílná*; vždy však se *konkretizuje* co do rozsahu, a to stanovením kompetence.

Přístupme nyní k hlavní otázce, *kde a jak hledají vědy o právu právní podstatu subjektivity, jaká je podle nich její právní kvalita*.

Právní subjektivita se většinou chápe jako *vlastnost (kvalita) přiznaná objektivním právem* osobám (ve smyslu psychofyzickém) nebo společenským výtvorům (organizovaným kolektivům, svazům takových kolektivů, účelově určenému majetku apod.), která jim umožňuje samostatně se realizovat kvalifikovaným způsobem ve společenských vztazích upravených právem.³⁰⁾

Bližší nebývá tato vlastnost jako podstata právní subjektivity vysvětlována. Bylo by to také obtížné, protože — jak správně nadhazují kritici tohoto pojetí právní podstaty právní subjektivity — právo sotva může přiznávat jinou vlastnost, než jsou práva, resp. povinnosti (o tom viz ještě dále). Museli by tudíž autoři tohoto pojetí podstaty právní subjektivity sáhnout po vlastnostech mimoprávních, což by ovšem znamenalo porušení metodologické jednoty zkoumání daného objektu.

Jistou výjimku mezi zastánci koncepce, že podstatou právní subjektivity je určitá vlastnost, představují ti, kteří — vycházejíce z koncepce blízké — považují za onu vlastnost, která je základem právní subjektivity, *kompe-*

²⁹⁾ Tak z našich autorů např. KALENSKÁ, M.: Pracovní poměr v socialistickém právu, Academia, Praha 1984, str. 175. Ze sovětských autorů zejména ALEKSEJEV, S. S.: dílo citované v poznámce 3, tamtéž; ten charakterizuje odvětvovou právní subjektivitu jako schopnost být účastníkem právních vztahů konkrétního právního odvětví a rozlišuje podle toho subjektivitu politickou (státněprávní), občanskou, pracovní, rodinnou, procesní atd.

³⁰⁾ Srovnej např. BOGUSZAK, J. a kol.: Teorie státu a práva, dva díly, Orbis, Praha 1967, díl první, str. 410; KUČERA, E. a kol.: Obecná teorie státu a práva, dva díly, Orbis, Praha 1976, díl první, str. 218; KNAPP, V.—LUBY, Š. a kol.: Československé občanské právo, dva díly, Orbis, Praha 1974, díl první, str. 214; VANĚK, S. a kol.: Československé hospodářské právo, Panorama, Praha 1979, str. 57; KALENSKÁ, M. a kol.: Československé pracovní právo, Panorama, Praha 1981, str. 55.

tenci (hospodářského orgánu, jímž myslí nikoliv jen orgány hospodářského řízení, ale jakékoliv jednotky činné v národním hospodářství, zejména státní podniky).³¹⁾ Přitom kompetenci chápou jako soubor práv a povinností subjektu, odpovídající jeho společenským úkolům a umožňující mu účastnit se samostatně právních vztahů (zastánci této koncepce mají na mysli vztahy hospodářskoprávní, které však — na rozdíl od názorů běžně zastávaných u nás — chápou podstatně širě a zahrnují mezi ně i vztahy uvnitř jednoho podniku; ty označují jako „vnutrichozajstvennyje otnošenija“).³²⁾

Hlavní nedostatek této koncepce spatřuji v tom, že nepřiměřeně rozšiřuje pojem „kompetence“ a užívá jej — na rozdíl od zžitých zvyklostí — nejen pro oblast právní regulace mocenských vztahů, ale i pro oblast právní regulace operativně hospodářské činnosti. Jistým nedostatkem je i to, že samu kompetenci vymezuje jako „soubor práv a povinností“, čímž se vlastně dostává do těsné blízkosti jiné koncepce, jež vymezuje podstatu právní subjektivity jako právo (o tom viz dále) a do značné míry s ní splývá.

Ke koncepci právní subjektivity jako vlastnosti (kvality) subjektu můžeme přiřadit jako její „odrůdu“ také koncepci tzv. čisté právní vědy, u nás většinou známé jako „normativní teorie“. Ta svým gnozeologickým rozštěpením objektivní reality do dvou navzájem izolovaných světů — světa bytí (světa toho, „co jest“) a světa chtění (světa toho, „co býti má“) dospěla prakticky k úplnému „odhmotnění“ práva vůbec a tím i právní subjektivity. Neboť mají-li být vyloučeny z právnického poznání všechny „metajuristické“ elementy — jak to normativní teorie požaduje — nemůže přirozeně z právní subjektivity zůstat nic z reálného světa, tedy ani fyzická osoba ve smyslu člověka jako biologicko-psychologický jev, stejně jako právnická osoba ve smyslu kolektivu, seskupení nebo svazu lidí anebo ve smyslu sumy účelově určeného jmění. Naopak, právní subjektivitu můžeme chápat „pouze jako umělou myšlenkovou pomůcku, pomocný pojem, jež si vytvořilo právnické poznání za účelem názornějšího podání své látky...“. Právní subjektivita je „pouze personifikující souhrnný název pro svazek právních povinností a právních oprávnění, tj. pro komplexy právních norem“.³³⁾ Ještě pregnantněji nalézáme tuto myšlenku vyjádřenu u Weyra, který uvádí: „Logický pojem »nositele subjektivních povinností a práv« dlužno si tudíž představovati jako pouhé abstraktum,

³¹⁾ LAPTEV, V. V. a kol.: Chozjajstvennoje pravo, Juridičeskaja literatura, Moskva 1983, str. 46.

³²⁾ LAPTEV, V. V. a kol.: tamtéž. Stejně tak již LAPTEV, V. V.: Vnutrichozajstvennyje otnošenija na predprijatiji, Juridičeskaja literatura, Moskva 1965.

³³⁾ KELSEN, H.: Ryzí nauka právní. Metoda a základní pojmy, Orbis, Brno—Praha 1933, str. 29.

jemuž ve světě vnějším nic neodpovídá. Toto abstraktum jest jaksi bodem, k němuž vede právní řád jednotlivé povinnosti, a vztah mezi tímto bodem a objektem jednotlivých povinností jmenujeme... přičitatelností.“³⁴⁾ A proto „dlužno přesně rozlišovati mezi pojmy »člověk« (ve smyslu psychofyzickém) a »právní osoby« jako nositele právních nároků a povinností jakožto bodu přičitatelnosti“.³⁵⁾

Takové pojetí práva a právní subjektivity je zajisté možné. Můžeme mu dokonce přiznat, že svým exaktním a důsledným odlišením různých metod poznání přispělo k některým poznatkům o právu. Avšak pro poznání skutečnosti v její totalitě, tedy také práva ve vztahu k objektivní realitě — což je, vzhledem k společenské funkci práva nutným postulátem — je sotva dostatečně plodným.

Vedle koncepce, která považuje za podstatu právní subjektivity určitou vlastnost (kvalitu) subjektu, vyskytují se ve vědě o právu názory, že právní subjektivita je vlastně určitý *specifický společenský vztah*. Autoři, zastávající takový názor, staví právní subjekty do specifického společenského vztahu jednak se společností, jednak se všemi jinými subjekty, s nimiž potenciálně vstupují do společenských vztahů.³⁶⁾ Nedostatkem tohoto názoru je metodologický excés. Jeho autoři opouštějí půdu práva a přecházejí zcela na půdu sociologie.

Koncepci právní subjektivity jako společenského vztahu je blízká koncepce kybernetická, podle níž je právní subjektivita společenský systém s množinou *vstupů a výstupů*, spojených přímou nebo zpětnou vazbou s jinými společenskými systémy. Toto pojetí plně vychází z premisy, že realizace práva je procesem zpracování informací probíhajících podle vymezeného normativního programu a na základě toho v přijímání rozhodnutí, která mají právní důsledky ve vztahu k jiným systémům.³⁷⁾

Z koncepce právní subjektivity jako specifického společenského vztahu je odvozena koncepce, podle níž podstatou právní subjektivity je *právní vztah*. Aleksejev o této koncepci píše: „Je-li osoba nadána právní subjektivitou, *staví se do specifického vztahu ke všem jiným subjektům*, pokud jí náleží právo požadovat určité chování od druhých osob: uznávat ji za subjekt práva, zdržet se jakéhokoliv jednání, které by mohlo narušit právní postavení osob... Státní orgány jsou povinny zabezpečit bezpřekážkové a plné využívání právní subjektivity.“³⁸⁾

³⁴⁾ WEYR, F.: Základy filosofie právní, A. Píša, Brno 1920, str. 162.

³⁵⁾ WEYR, F.: Úvod do studia právnického (normativní theorie), Brno 1946, str. 62.

³⁶⁾ Na toto pojetí — dokonce s odkazem, že bylo známo již římskému právu (což se mně nepodařilo doložit v žádném pramenu) — upozorňuje M. Kalenská; viz KALENSKÁ, M.: Pracovní poměr v socialistickém právu, Academia, Praha 1984, str. 182.

³⁷⁾ LANG, W.—MRÓZEK, A.: Proces stosowania prawa jako proces przetwarzania informacji, Państwo i prawo, XXV, 1970, 7; 43—56: str. 43 a násl. a str. 45.

³⁸⁾ ALEKSEJEV, S. S.: dílo citované v poznámce 3, str. 141.

Tato koncepce se již velmi blíží té, podle níž podstatou právní subjektivity je *právo* (resp. *subjektivní právo*). Lze vlastně uvést, že obě tyto koncepce věcně splývají; ten, kdo má právo (sc. objektivní), je nositelem práva, nutně musí být také potenciálním účastníkem právních vztahů, tedy subjektem práva.

Cesta ke koncepci právní subjektivity jako práva (subjektivního) začíná u kritiky koncepce právní subjektivity jako vlastnosti (kvality).

Tak např. v *Marxistické obecné teorii státu a práva* se uvádí, že právní subjektivita (ve smyslu způsobilosti k právům) „... spočívá v tom, že subjekt práva má některá základní *obecná práva, od něj neoddělitelná a znamenající možnost mít konkrétní práva a povinnosti*, předvídané normami sovětského práva pro účastníky konkrétních právních vztahů (občanských, pracovních, administrativně právních atp.).³⁹⁾ Autoři výslovně se vyjadřují proti těm právníkům, kteří v právní subjektivitě vidí „vlastnost“ a ne „právo“. Argumentují tím, že zastánci takového pojetí právní subjektivity nejsou s to uvést, v čem taková vlastnost spočívá, v čem je její právní podstata. „Je-li způsobilost k právům nikoliv přírodovědnou nebo morální, ale právní vlastností, přiznanou zákonem (rozumí se, že na základě sociálních předpokladů za účelem uspokojení těch či oněch společenských zájmů),“ uvádějí „pak nelze zapomínat, že zákon (právo) jiných vlastností, kromě práv a povinností, způsobit nemůže.“⁴⁰⁾ Aleksejev k tomu ještě dodává, že stále víc sovětských spisovatelů se přiklání k názoru, že právní subjektivita je zvláštním obecným právem — „právem na právo“.⁴¹⁾

Velmi zajímavou, a podle mého názoru nejzdařilejší, je koncepce, která podstatu právní subjektivity spojuje s hypotézou právní normy. Tato koncepce považuje právní subjektivitu za *právní skutečnost*.

Logickým předpokladem a východiskem této koncepce je vymezení právní skutečnosti. Za tu se, vcelku obecně, považuje aktuální okolnost přírodní nebo společenské reality, s kterou právní norma jako svou hypotézou spojuje svou dispozici, tj. vznik, změnu nebo zánik právních důsledků, velmi často vznik, změnu nebo zánik právních vztahů. K právním skutečnostem patří takové jevy v životě, které jsou předpokládány právními normami a které „účinkují“ na právo, uvádějící jeho mechanismus do „činnného stavu“. Jsou to tedy takové fragmenty skutečnosti, které nás

³⁹⁾ Marksistsko-leninskaja obščaja teorija gosudarstva i prava, svazek Socialističeskoje pravo. Juridičeskaja literatura, Moskva 1973, str. 504 a násl., zejména str. 508 a 509. Pokud se tohoto díla dovolává KALENSKÁ, M.: Pracovní poměr v socialistickém právu, Academia, Praha 1984, str. 162, ve prospěch pojetí právní subjektivity jako vlastnosti, je to důsledek neúplné reprodukce citovaného sovětského díla.

⁴⁰⁾ Marksistsko-leninskaja obščaja teorija gosudarstva i prava, svazek Socialističeskoje pravo, str. 509.

⁴¹⁾ ALEKSEJEV, S. S.: dílo citované v poznámce 3, str. 144.

obklopují jako objektivní realita a které jsou zákonodárcem uvedeny do sféry práva, a proto vystupují jako skutečnosti materiálně právní. Jako takové jsou podmiňujícím elementem aktualizace a realizace právní normy v její úplnosti.

V řadě případů mají právní skutečnosti z hlediska způsobu regulace společenských vztahů *obecný* charakter. Takové jsou zejména mnohé právní skutečnosti na úseku státně právních vztahů, např. státní občanství, obecná ústavní práva atd. Patří sem však také, a to do jisté míry především, právní subjektivita. Obecnost charakteru těchto právních skutečností je patrná z toho, že jsou zpravidla jen prvním stupněm aktualizace a realizace právní normy ve společenském životě. Obvykle k nim přistupují ještě další právní skutečnosti, aby realizace právní normy mohla být úplná. Avšak již obecnými skutečnostmi se právní normy zčásti realizují, neboť je jimi reálně vymezen okruh osob nebo organizací, které mohou být subjektem práv a povinností.⁴²⁾

Je samozřejmě třeba objektivně přiznat, že koncepce právní subjektivity jako právní skutečnosti s koncepcemi právní subjektivity jako práva nebo jako právního vztahu mají k sobě velmi blízko. Právní skutečnosti jsou nepochybně velmi často předpokladem vzniku, změny nebo zániku právního vztahu, a tudíž také subjektivních práv. I s vědomím tohoto faktu se domnívám, že přednost mezi koncepcemi právní subjektivity je třeba přiznat té, která ji chápe jako právní skutečnost. Za vědecký přínos pak považuji rozlišení „stupňů“ právních skutečností od zcela individuálních přes „smíšené“ až k zcela obecným, k nimž zajisté můžeme právní subjektivitu přiřadit.

Shrňme tedy na závěr poněkud zjednodušený přehled názorů na právní podstatu subjektivity. Zjistili jsme, že právní subjektivita se považuje (bereme-li v úřahu pouze agregované skupiny názorů) za

- vlastnost (kvalitu) subjektu (obvykle ne blíže specifikovanou),
- vztah, ať již společenský obecně, nebo právní (tj. kvalifikovaný společenský vztah),
- subjektivní právo,
- právní skutečnost (obecné povahy).

I když připouštím určitou blízkost posledních tří koncepcí, preferuji poslední z nich a budu z ní také — jako z právní podstaty právní subjektivity — v dalším vycházet.

⁴²⁾ ALEKSEJEV, S. S.: dílo citované v poznámce 3, str. 140.

SOCIÁLNĚ EKONOMICKÝ ZÁKLAD PRÁVNÍ SUBJEKTIVITY

V naší odborné právní literatuře, stejně jako v literatuře ostatních socialistických zemí, uvádějí se jako subjekty práva

- a) individua (lidé v psychofyzickém smyslu),
- b) kolektivy (organizace, zejména socialistické).⁴³⁾

Většina autorů jako zvláštní druh subjektů práva uvádí ještě také stát. Tento výčet subjektů práva doplňuje Aleksejev o obecnou skupinu tzv. společenských útvarů, jimiž rozumí zejména státy (SSSR, svazové a autonomní republiky), autonomně státní útvary (autonomní oblasti, autonomní okruhy), administrativně teritoriální jednotky, národy a národnosti, volební obvody. Pro naše další úvahy je v těchto názorech Aleksejevových důležité především to, že o uvedených *společenských útvarech* výslovně zdůrazňuje, že — na rozdíl od organizací — *jsou nikoliv kolektivy lidí, ale že jde o výraz společenských vztahů vcelku; vyjadřují mnohem vyšší jednotu lidí*, než je tomu u organizací, což — podle Aleksejeva — jim umožňuje vystupovat jménem socialistické společnosti vcelku (jménem lidu, národa, národnosti). Ponechme zatím stranou otázku opodstatněnosti těchto názorů, všimněme si však negativní stránky jejich výpovědi, že totiž spatřují společenskoekonomický základ právní subjektivity organizací *v kolektivu lidí v určitém organizačním uspořádání*.⁴⁴⁾

Autorem myšlenky, že sociálně ekonomickým základem socialistických právnických osob, zejména státních podniků, je „státem organizovaný kolektiv“, je Venediktov, který ve svém stěžejním díle doslovně uvádí, že je „... *organizace* ... určitým způsobem státem *organizovaný* kolektiv dělníků a ostatních zaměstnanců v čele s odpovědným vedoucím (ředitelem), kolektiv, který plní úkol státem mu uložený pomocí výrobních prostředků státem k tomu účelu určených“.⁴⁵⁾ Venediktovova tzv. „teorie

⁴³⁾ Srovnej např. KUČERA, E. a kol.: *Obecná teorie státu a práva*, dva díly, Orbis, Praha 1976, díl I, str. 218; LUKES, Z. a kol.: *Československé správní právo*, obecná část, Panorama, Praha 1981, str. 66 a násl., str. 125 a násl. a str. 134 a násl.; BAKEŠ, M. a kol.: *Československé finanční právo*, Panorama, Praha 1979, str. 35 a str. 37; KNAPP, V., LUBY, Š. a kol.: *Československé občanské právo*, dva díly, Orbis, Praha 1974, díl I, str. 214 a násl. a str. 238 a násl., nebo KALENSKÁ, M. a kol., Panorama, Praha 1981, str. 55 a násl. Dále pak např. ARŽANOV, M. A.—KEČEK-JAN, S. F.—MANKOVSKIJ, B. S.—STROGOVIČ, M. S.: *Theorie státu a práva*, Orbis, Praha 1951, str. 440 a násl. a str. 445 a násl.; *Marxisticko-leninskaja obščaja teorija gosudarstva i prava*, Socialističeskoje pravo, Juridičeskaja literatura, Moskva 1973, str. 616 atd.

⁴⁴⁾ ALEKSEJEV, S. S.: dílo citované v poznámce 3, str. 153.

⁴⁵⁾ VENEDIKTOV, A. V.: *Státní socialistické vlastnictví*, dva díly, Orbis, Praha 1950, díl druhý, str. 12; podobně i díl první, str. 349.

kolektivu“ je stále živou koncepcí, která má i v současnosti dost přívrženců, i když samozřejmě nejde o koncepci jedinou. Čapek uvádí čtyři další, nehledíme-li k několika modifikacím „*teorie kolektivu*“.⁴⁶⁾ Zdá se však, že žádná z těchto dalších koncepcí nedosáhla ani rozšíření ani významu teorie Venediktovovy.

K Venediktovově teorii kolektivu se staví Čapek kriticky. Uznává její zásluhu „na správném objasnění sociálně ekonomické podstaty socialistického státního podniku“, vylučuje však její schopnost „odkrýt tzv. osobní substrát státní právnické osoby v tradičním smyslu“;⁴⁷⁾ nelze prohlásit kolektiv pracovníků státní právnické osoby za nositele práv a povinností nebo za nositele „právní osobnosti“ státní právnické osoby v obdobném smyslu, jako je tomu např. u kolektivu členů družstev. Kořen nedostatku teorie kolektivu spatřuje Čapek v tom, že míří jen na jednu stránku sociálně ekonomického základu socialistických subjektů práva, zejména státních podniků, totiž na právní subjektivitu v *horizontálních* vztazích, že tedy chápe tyto subjekty právě jen jako *právnícké osoby*, zatímco *nebere v úvahu* druhou stránku právní subjektivity těchto subjektů, totiž jejich účastenství ve vztazích *vertikálních*. Z toho pak vyplývá — podobně jako je tomu i u teorií jiných — že tato teorie míří do prázdna, hledajíc u státních podniků něco, co u nich, jak se domnívá Čapek, vůbec neexistuje, totiž kolektiv, který by byl *osobním substrátem* těchto subjektů, podobně jako *tomu bylo u právníckých osob buržoazního práva*. Prostě používá měřítko, které bylo vhodné na sociálně ekonomickou realitu předchozí sociálně ekonomické formace, tedy na jinou realitu, než je socialistická současnost.

Čapek — podle mého názoru správně — zdůrazňuje, že je nutné objasnit, *kdo je subjektem skutečných (ekonomických) vztahů*, jež se v právu jeví jako vztahy právnické osoby, že však nutně musí ztroskotat každá snaha dokázat, že právní vztahy určité právnické osoby jsou vlastně *právními vztahy konkrétních lidí*.⁴⁸⁾ Avšak dále se mně nezdají být Čapkovy úvahy úplné. Souhlasím samozřejmě, pokud uvádí, že u státních podniků nemůžeme nalézt „osobní substrát“ ve stejném smyslu jako u právníckých osob buržoazního práva.

Připomeňme však znova, co Čapek v této souvislosti píše. „U těchto právníckých osob, jež vždy byly vlastníky majetku, existoval kolektiv členů, kteří . . . měli určitou účast

a) na majetku právnické osoby (podíleli se na jeho vytváření, na zisku nebo ztrátě apod);

⁴⁶⁾ ČAPEK, K.: Právní postavení socialistických podniků, Academia, Praha 1976, str. 70 a str. 72 až 74.

⁴⁷⁾ ČAPEK, K.: tamtéž, str. 88 a 89.

⁴⁸⁾ ČAPEK, K.: tamtéž, str. 78.

b) na rozhodování o věcech (hospodaření) právnické osoby; někdy tato účast měla ovšem jen ryze formální ráz (např. šlo-li o vlastníka malého počtu akcií).

Jednu skupinu socialistických právnických osob tvoří nestátní organizace (družstevní, společenské, popř. jiné). U těchto organizací zpravidla můžeme bez větších obtíží nalézt kolektiv členů, kteří mají určitou účast na majetku právnické osoby... Druhou zcela odlišnou skupinu socialistických právnických osob tvoří státní organizace, především státní hospodářské organizace.“ A dále: „U těchto právnických osob osobní substrát ve shora uvedeném smyslu... nemůžeme nalézt, prostě z toho důvodu, že takový kolektiv lidí zde neexistuje. U státních právnických osob existuje pouze kolektiv, který u právnických osob buržoazního práva (korporačního typu) neměl z hlediska osobního substrátu žádný význam, tj. kolektiv pracovníků (zaměstnanců). U státních právnických osob... tento kolektiv hraje rozhodující úlohu..., není však osobním substrátem v tradičním smyslu.“⁴⁹⁾ A dále Čapek argumentuje, že kolektiv pracovníků státního podniku nemá právně zajištěnou účast na majetku podniku (vlastníkem je stát), nemůže rozhodovat o realizaci majetku, neúčastní se tvorby vůle podniku a jeho vedoucí, ač do jisté míry musí respektovat vůli kolektivu, pracovníků, realizuje vůli státu a za svou činnost odpovídá nikoliv kolektivu pracovníků, ale nadřízenému orgánu.⁵⁰⁾ Podle mého názoru právě v tomto směru nemají se věci tak, jak Čapek uvádí.

Především zdůrazňuji, že z hlediska zkoumaných otázek *nelze státní organizace pojímat nediferencovaně*. Mezi státními hospodářskými organizacemi a rozpočtovými organizacemi (ostatní, pro jejich do jisté míry smíšenou nebo zvláštní povahu, ponechme stranou) jsou — mimo pochybnost — velké rozdíly a nemělo by smysl hledat mermomocí stejné vysvětlení jejich sociálně ekonomické podstaty. Právě tendence, které v minulosti poznamenaly naši legislativu (tendence k sjednocování právní úpravy postavení a majetkových poměrů státních hospodářských a rozpočtových organizací) — samozřejmě vedle řady jiných skutečností — vedly k potlačování charakteru státních podniků jako subjektů opravdové podnikatelské aktivity, k omezování iniciativy vedoucích i ostatních pracovníků podniků a k postupné přeměně podniků v pasívní vykonavatele příkazů „shora“.

V Čapkově pojetí, jak se domnívám, jsou neúplně hodnoceny postavení a úkoly kolektivu pracujících státního podniku. Čapek bere za východisko svých úvah skutečnost, že kolektiv pracovníků podniku se nijak nepodílí na majetku podniku (na jeho vytváření, na zisku nebo ztrátě atp.) a že

⁴⁹⁾ ČAPEK, K.: tamtéž, str. 85 a 86.

⁵⁰⁾ ČAPEK, K.: tamtéž, str. 86 a 87.

nemá reálnou možnost rozhodovat o realizaci tohoto majetku. Z toho mu pak vychází přirovnání postavení a úlohy kolektivu pracovníků státního podniku k zaměstnaneckému kolektivu právnické osoby buržoazního práva; nevidí mezi nimi rozdíl. Avšak tak tomu přece není. I když pomineme současnou přestavbu hospodářského mechanismu, která sleduje povýšení úlohy pracovních kolektivů, nemůžeme pominout skutečnost, že už nyní (i dříve) je mezi kolektivem zaměstnanců právnické osoby buržoazního práva a kolektivem pracovníků státního podniku podstatný rozdíl. Zaměstnanci právnické osoby buržoazního práva jsou vždy jen vlastníky pracovní síly, kterou prodávají vlastníkům výrobních prostředků; stojí zde tedy proti sobě nevlastníci a vlastníci výrobních prostředků (zdůrazňuji: *v ekonomickém smyslu*, neboť *vlastníkem výrobních prostředků v právním smyslu nejsou ani členové osobního substrátu*, nýbrž právnická osoba; a pokud jde o *vlastnictví výrobní síly*, pak o něm *ve smyslu právním nelze vůbec mluvit*). Naproti tomu v socialistickém státním podniku je situace jiná. Kolektiv pracujících je zde součástí úhrnného vlastnického kolektivu (v ekonomickém smyslu), totiž veškerého lidu. A tato skutečnost byla a je v socialismu vždy respektována uplatňováním účasti pracujících na řízení národního hospodářství (srovnej např. článek IX HZ, § 9 HZ, § 2 odst. 4 in fine zákona č. 145/1970 Sb., o národohospodářském plánování, článek V ZP, § 18 a 19 ZP nebo § 27 odst. 1 ZP). Že se uplatňované formy účasti pracujících na řízení národního hospodářství pod zorným úhlem historických zkušeností ukázaly nepřiliš účinnými, je jiná otázka, která však pro řešení problému nemá zásadní význam. Ostatně není pochyb o tom, že se dlouho hledají opravdově a usilovně a v současnosti zvláště intenzivně formy podstatně účinnější.⁵¹⁾ Ze svých úvah nemohu vypustit ani to, že jednou z myšlenek přestavby hospodářského mechanismu je i to, aby pracovní kolektiv státního podniku byl svými odměnami mnohem více než dosud spjat s hospodářskými výsledky celého podniku, a to jak pozitivně, tak i negativně.⁵²⁾ To by vyvolalo také podstatný posun v odpovědnosti ředitelů státních podniků. Na místo výlučné odpovědnosti za plnění svých úkolů řídicímu orgánu by nutně musela nastoupit také odpovědnost vůči pracovnímu kolektivu.

To všechno nás opravňuje k tomu, abychom kolektiv pracovníků považovali za jeden z rozhodujících faktorů sociálně ekonomického základu právní subjektivity státního podniku. Přitom ovšem považují za proble-

⁵¹⁾ Srovnej např. článek 6 oddílu II návrhu zákona o státním podniku (sdružení) v Sovětském svazu, Rudé právo ze dne 11. 2. 1987. Viz též KURAŠVILI, B. P.: Osnovnoje zvěno chozjajstvennoj sistemy (k koncepcii zakona o socialističeskom predpri-jatii), Sovětskoje gosudarstvo i pravo, CIX, 1986, 10: 12—21: 14.

⁵²⁾ Srovnej např. článek 14 oddílu III návrhu zákona o státním podniku (sdružení) v Sovětském svazu, citovaném v předchozí poznámce, nebo zásadu 29 Zásad přebudování hospodářského mechanismu ČSSR, citovaných v poznámce 10.

matické nahlížet na kolektiv pracovníků státního podniku jako na nediferencovanou masu. I když ve smyslu právním jsou všichni členové tohoto kolektivu ve stejném pracovním poměru k téže státní organizaci, nelze je všechny ve smyslu sociálně ekonomickém považovat za osoby ve stejném postavení. Ředitel socialistického státního podniku, možná však že i širší kolektiv vedení, jsou v jiném postavení než ostatní členové kolektivu pracujících. Rozdílnost spatřuji v různých ekonomických zájmech spojených s jejich pracovním poměrem k podniku; zatímco u ředitele podniku (event. širšího kolektivu vedení) se dají předpokládat převažující zájmy „strategického“ charakteru (tj. zájmy na dlouhodobém rozvoji podniku), u ostatních členů pracovního kolektivu — se zřetelem na způsob jeho hmotné zainteresovanosti — lze spíše počítat s převládajícími zájmy bezprostředními (tj. zájmy na dosahování okamžitých a průběžně dobrých hospodářských výsledcích podniku). To — zdá se — svědčí pro samostatné a oddělené chápání uvedených dvou částí kolektivu pracovníků jako sociálně ekonomického základu právní subjektivity státních podniků.

Sociálně ekonomický základ státního podniku však nelze pravděpodobně vysvětlit jen z kolektivu jeho pracovníků (ať již z kolektivu jako celku nebo v naznačeném rozčlenění). Stejně důležitým faktorem je i majetek podniku. Podnik je přece místem produktivního spojení pracovní síly a výrobních prostředků. Proto musíme podnik chápat jako něco víc než jen kolektiv pracovníků. Podnik si nelze představit, aniž bychom brali v úvahu též jeho majetek a společenské vztahy vážící se k tomuto majetku. Pouhá osobní složka nemůže být totožná se státním podnikem, nemůže tvořit celý podnik. Podle mého názoru je státní podnik rámcem, společenstvím, jednotou všech tří uvedených vnitřních faktorů a společenských vztahů, kterými jsou tyto faktory spojeny.⁵³⁾

Samozřejmě jiná je problematika sociálně ekonomického základu rozpočtových organizací, zejména těch, které jsou orgány hospodářského řízení. Kolektiv pracovníků zde nemá ten význam, jaký připadá kolektivu pracovníků státního podniku. Předně zde nestojí na prvním místě otázka účasti na majetku a rozhodování o jeho realizaci, ale otázka rozhodování o některých (zejména strategických) stránkách ekonomické činnosti řízených podniků a o ovlivňování této činnosti metodami přímého nebo nepřímého řízení. A při tom tvůrčí role připadá nikoliv kolektivu pracovníků, nýbrž vedoucím funkcionářům, ustanovovaným státem (státním orgánem) a jednajícím při tom z pověření celé společnosti a v jejím zájmu.

Budiž ovšem konstatováno, že problematiku sociálně ekonomického základu rozpočtových organizací jakožto orgánů hospodářského řízení (při

⁵³⁾ Podobně WELTNER, A.: A szocialista munkaszervezet, Budapest 1965, citováno podle KALENSKÁ, M.: Pracovní poměr v socialistickém právu, Academia, Praha 1984, str. 172.

rozhodování ve vertikálních vztazích) nelze považovat zatím za dostatečně prozkoumanou a vyřešenou. Její konečné řešení je do značné míry závislé na způsobu, jakým budou při přestavbě hospodářského mechanismu vyřešeny organizační uspořádání a funkce ekonomického centra.

VI.

SOCIÁLNĚ EKONOMICKÁ PODMÍNĚNOST PRÁVNÍ SUBJEKTIVITY

Historickým materialismem „byl idealismus vypuzen ze svého posledního útočiště, z pojetí dějin, a nalezena cesta, jak vysvětlit vědomí lidí z jejich bytí, místo — jak tomu bylo posud — jejich bytí z jejich vědomí“.⁵⁴⁾ *K důležitým formám vědomí lidí — společenského vědomí — patří též právo a vědy o právu.*

„Právní vztahy, stejně jako formy státu, není možno pochopit ani z nich samých, ani z tzv. všeobecného vývoje lidského ducha, nýbrž naopak ... tkví svými kořeny v materiálních životních poměrech, jejichž souhrn nazval Hegel, po příkladu Angličanů a Francouzů XVIII. století, »občanskou společností«, že však anatomii občanské společnosti je nutno hledat v politické ekonomii ... Ve společenské výrobě ... vstupují lidé do určitých, nutných, na své vůli nezávislých vztahů, výrobních vztahů, které odpovídají určitému vývojovému stupni jejich materiálních sil. Souhrn těchto výrobních vztahů tvoří ekonomickou strukturu společnosti, reálnou základnu, na níž se zvedá právní a politická nadstavba ...“⁵⁵⁾ Tedy „daná hospodářská struktura společnosti tvoří reálnou základnu, z níž je nutno konec konců vysvětlit veškerou nadstavbu právních a politických zřízení, jakož i náboženský, filozofický a ostatní způsob nazírání každého dějinného údobí“.⁵⁶⁾

Karel Marx a Bedřich Engels ovšem nikdy nechápali vztah mezi ekonomickou základnou a ideologickou nadstavbou jako jednosměrné a absolutní působení základny na nadstavbu. Přistupovali k tomuto vztahu vždy dialekticky. Sociálně ekonomická podmíněnost společenské nadstavby jim nebyla výrazem pasívní role této nadstavby. Byli si velmi dobře vědomi

⁵⁴⁾ ENGELS, B.: Anti-Dühring, Svoboda, Praha 1949, str. 26.

⁵⁵⁾ MARX, K.: Předmluva ke kritice politické ekonomie. In: MARX, K.—ENGELS, B.: Vybrané spisy, 2 díly, SNPL, Praha 1958, díl I, str. 371 a 372. Z věcných a časových souvislostí lze vyvodit, že ostří Marxovy kritiky, pokud odmítal vysvětlování právních poměrů „ze sebe samých“ nebo „z všeobecného vývoje lidského ducha“, mířilo jednak proti přirozenoprávní škole, jednak proti německé historickoprávní škole.

⁵⁶⁾ ENGELS, B.: Anti-Dühring, na místě citovaném v poznámce 54.

toho, že ideologická nadstavba vykonává také zpětný vliv na ekonomickou základnu. Proto také právo jako významná součást ideologické nadstavby není prostě jen součástí ideologické nadstavby, ale je částí *aktivní*, která představuje v dané společnosti vedoucí článek systému sociálně normativní regulace organizace společnosti.

Rozsah a způsoby aktivního působení práva na ekonomickou základnu jsou ovšem limitovány celou řadou různých okolností. K nejvýznamnějším z nich patří podíl subjektivního faktoru na tvorbě práva i na jeho realizaci. Obojí je výsledkem intelektuální a volní činnosti lidí. Již z toho je patrné, že významným činitelem je stupeň společenského poznání i morální kvality na straně autorů a realizátorů práva. Hranice podmíněnosti společenského působení práva jsou determinovány sociálně podmíněnou mírou využití jeho sociálně užitečných vlastností; právo může být motorem společenského vývoje, ale může se také ukázat neefektivní, ba může i vyvolávat negativní jevy, jestliže „nedostihne“ sociální podmínky, anebo jestliže je naopak „překročí“. ⁵⁷⁾

Pojem právní subjektivita je nezbytnou součástí pojmového aparátu práva, a také věd o právu, tedy součástí pojmového aparátu oblasti společenského vědomí, oblasti ideologické nadstavby. Je — podobně jako jiné elementy této oblasti — odrazem společenského bytí, nikoliv ovšem jen odrazem pasivním. Jde o jev objektivního materiálního života společnosti, který prošel lidským vědomím, byl jím „zpracován“ předem ve formě racionální a posléze volní a jako „vůle vládnoucí třídy povýšené na zákon“ je záměrně využíván k zpětnému ovlivňování společenského bytí. *Specifické možnosti tohoto zpětného působení právu poskytuje* eventuálnost vynucení takového chování lidí, které je předpokládáno dispozicí právní normy, *pomocí státního donucení*. Avšak ani možnost státního donucení není s to zabezpečit dostatečně chování lidí v souladu s objektivním právem, jestliže se ustanovení práva dostanou do rozporu s *všeobecnými tendencemi reálných ekonomických vztahů*. „Ekonomice nelze dávat příkazy,“ jak říkal V. I. Lenin. ⁵⁸⁾

Vzhledem k tomu, že právní subjektivita je součástí pojmového aparátu práva, musí o ní platit totéž, co platí o právu jako celku, proto se i přiřazování právní subjektivit, které se děje vždy prostřednictvím práva, týká to, co bylo výše uvedeno o sociálně ekonomické podmíněnosti práva. Příslušná ustanovení práva, týkající se právní subjektivit, mohou být dostatečně efektivní jen tehdy, označí-li za subjekty práva takové části objektivní reality, které vzhledem ke své sociálně ekonomické funkci musí

⁵⁷⁾ ALEKSEJEV, S. S.: dílo citované v poznámce 3, str. 189 a 190.

⁵⁸⁾ GROMAN, V. G.: O některých zákonomernostech obnaruživajemych v našem narodnom chozjajstve, Planovoje chozjajstvo, 1925, 1: 98. Citováno podle ČERMÁK, M.: Vznik a vývoj chozrasčotního postavení podniku, Svoboda, Praha 1975, str. 53.

nutně vstupovat do takových společenských vztahů, které přijímají podobu vztahů právních. Označí-li právo za subjekt práva něco jiného, nesplní takové ustanovení svou úlohu efektivního zpětného působení na ekonomickou základnu.⁵⁹⁾ Právě proto je nesprávný názor, zastávaný normativci, že totiž zákonodárce může za subjekt práva označit cokoliv.⁶⁰⁾

Problematiku právní subjektivity — a nám v této souvislosti jde především o otázky, které společenské organismy a proč mají být nadány právní subjektivitou — je tedy nutno zkoumat a vysvětlovat nikoliv „z práva samotného“ ani „z obecného vývoje lidského ducha“, nikoliv z apriorně přijatých, věčně platných právních kategorií, ale z toho, jakého stupně rozvoje dosáhly v současné epoše výrobní síly a jimi podmíněné výrobní vztahy (jinak řečeno, jaké úrovně dosáhlo socialistické společenské vlastnictví⁶¹⁾ a jeho realizace v nejširším slova smyslu) a jaké požadavky z toho vyplývají.

Naznačená metodologická východiska zkoumání problematiky právní subjektivity můžeme považovat za nepochybný konstantní odkaz zakladatelů marxismu-leninismu. Nemůžeme ovšem přehlédnout jejich obecnost. Pro řešení naší problematiky nemohou stačit. Předpokladem řešení problematiky právní subjektivity v současné etapě vývoje naší společnosti je zcela konkrétní zkoumání reálných procesů, které probíhají v ekonomice, konkrétní analýza socialistického reprodukčního procesu ve všech jeho složkách. I když spotřeba představuje přirozené dovršení reprodukčního procesu, je jeho smyslem, podmiňuje a podněcuje výrobu, přece jen určující složkou je výroba, tj. ona jeho fáze, ve které dochází k produktivnímu spojení bezprostředních výrobců s výrobními prostředky. Proto musí být především právě tento moment východiskem i pro řešení pro-

⁵⁹⁾ Problém může být i opačný. Právo sice správně stanoví druhy organizačně právních forem, jimž přiznává právní subjektivitu, ale chyba vznikne v praktické organizátorské činnosti, která nepřihlédne dostatečně k podmínkám právní úpravy a „naplní nevhodným obsahem“ vhodné formy. Svého času bylo takto bez náležitého přihlídnutí k podmínkám právní subjektivity přikročeno k administrativnímu sloučení pěti existujících státních hospodářských organizací do jednoho „mamutího“ podniku. Po provedení tohoto organizačního opatření se začaly množit žádosti, aby — nejprve ojedinělé a později komplexní — projevy právní subjektivity byly „delegovány“ z podniku na závody, někdejší samostatné státní hospodářské organizace. Po čase bylo nutno celé organizační opatření o sloučení odvolat a vrátit se k původnímu organizačnímu stavu.

⁶⁰⁾ WEYR, F.: Základy filosofie právní, Brno 1920, str. 163.

⁶¹⁾ V současné době lze za názor převládající mezi marxistickými ekonomy považovat ten, který chápe vlastnictví v širokém smyslu a obsahy pojmů „výrobní vztahy“ a „vlastnické vztahy“ pak splývají (srovnej o tom např. HÁBA, Z.: Socialistické společenské vlastnictví, SPN, Praha 1975, str. 15 a násl., nebo HÁBA, Z.—KŘÍŽEK, M.: Socialismus a vlastnictví, Svoboda, Praha 1975, str. 31 a násl.). Vyskytuje se ovšem také pojetí vlastnictví v užším smyslu; to omezuje vlastnické vztahy v podstatě na využívání a dispozice s materiálními statky. V obou případech jde ovšem o chápání vlastnických vztahů ve smyslu ekonomickém. Vlastnictví ve smyslu právním je třeba od tohoto pojetí odlišovat.

blematiky právní subjektivity. Z příčin, které samy vyplynou z dále uvedeného, musí být pozornost věnována i směně, jejíž charakter je ovšem — jak již naznačeno — podmíněn povahou výroby.

Při konkrétní analýze určitých momentů reprodukčního procesu musí jít o zjišťování a rozbor daných forem reálně existujících ekonomických procesů v současné etapě vývoje naší ekonomiky. Je nutné odvrhnout apriorní abstraktní soudy a vyjít od studia individuálních jevů, tedy cestou indukce. Tato cesta ovšem v sobě skrývá nebezpečí, na něž již bylo v literatuře upozorněno. Při zkoumání skutečně existujících forem, procesů, rozporů, nepředvídaností, neúspěchů, jejich příčin atd. hrozí vždy nebezpečí, že nebude správně rozpoznáno nepodstatné od podstatného, že nebude správně oceněn skutečný historický význam jednotlivých ekonomických jevů.⁶²⁾

Analýza socialistického reprodukčního procesu současné etapy je samozřejmě úkolem ekonomických věd. Možno konstatovat, že řady konkrétních výsledků bylo již jimi v tomto směru také dosaženo. Úkolem věd o právu je pohotově se seznamovat s těmito výsledky (i když je to mnohdy obtížné, neboť ne vše bylo a je publikováno) a vyvozovat z nich objektivní závěry pro právo, zejména pro legislativní praxi. Současně je ovšem třeba znovu zdůraznit, že vyjádření ekonomických poznatků v právu *nespočívá a nemůže spočívat v prosté „reprodukcí“ ekonomických pouček nebo jejich „transformaci“ do textu vyhovujícího požadavkům kladeným na text právního předpisu* (jak se to dosud často dalo a ještě děje). Ve skutečnosti jde o náročnou tvůrčí práci, která musí být zaměřena na *vytváření právních mechanismů*, které jsou s to přivodit takové chování subjektů ekonomické aktivity, jaké mají ekonomické vědy na mysli. To se nemůže podařit pouhým reprodukováním ekonomických postulátů v právních předpisech, ale je nutno domyslet, *jaké zákazy, popřípadě příkazy nebo povolení (jaký obsah právních norem) jsou nutné k dosažení naznačených ekonomických postulátů*.

V současné době došlo v ekonomických vědách socialistických zemí k významným pokrokům a byla získána řada nových poznatků z analýzy reprodukčního procesu. Mnohé z nich mohou vědy o právu s určitou mírou definitivnosti přijmout a převést do svého „jazyka“. Jde v podstatě o dva víceméně axiomatické poznatky.

Za první axiomatický poznatek ekonomických věd považuji ten, podle něhož reprodukční proces v socialismu je centrálně plánovitě řízenou kooperací výrobců. Takovým zůstává i v představách o přestavbě hospodářského mechanismu.⁶³⁾

⁶²⁾ Srov. např. HÁBA, Z.: Socialismus a vlastnictví, Svoboda, Praha 1975, str. 148.

⁶³⁾ Srovnej Zásady citované v poznámce 10, zejména zásady č. 3 a 5.

Nejinak je tomu i v ostatních socialistických zemích. Jinou je samozřejmě otázka metod používaných při centrálním plánovitém řízení. Ty se mohou a musí měnit adekvátně aktuálním potřebám ekonomiky. Tyto potřeby se měnily v minulosti, mění se v současnosti a budou se měnit i v budoucnosti.

Změna metod centrálního plánovitého řízení národního hospodářství je součástí programu vyplývajícího ze zásad přestavby hospodářského mechanismu⁶⁴⁾ a podobně i ze záměrů strategie urychlení sociálního a ekonomického rozvoje v SSSR.

Dosavadní zkušenosti ukázaly, že absolutizace přímých metod řízení, která je důsledkem přecenění bezprostředně společenského charakteru práce v této etapě rozvoje socialistické ekonomiky, vede k byrokratickému centralismu. Oslabení centrálního řízení vyvolává živelnost. Obě krajnosti navozují negativní důsledky. Tajemství efektivně fungujícího hospodářského mechanismu spočívá v podstatě ve správném řešení dvou okruhů otázek. Předně ve stanovení správných proporcí mezi druhem a rozsahem otázek rozhodovaných ekonomickým centrem a druhem a rozsahem otázek rozhodovaných podniky. *Za druhé* ve výběru správných metod, jimiž centrum usměrňuje rozhodování výkonných hospodářských jednotek tak, aby jimi přijatá rozhodnutí byla v co možná nejvyšším souladu s potřebami společnosti.

Přestavba hospodářského mechanismu nemůže proto záležet jen v úpravě dílčích otázek (např. v omezení počtu závazných ukazatelů), ale musí jít o zcela nový pohled na způsob řízení národního hospodářství a o komplexní přestavbu tohoto mechanismu.⁶⁵⁾ Jde samozřejmě o řešení otázek složitých a nalezení správných odpovědí na ně je věcí dalšího rozpracovávání zásad přestavby, které bude vyjádřeno v komplexním dokumentu.

Pokud jde o *druhý axiomatický poznatek* o povaze reprodukčního procesu v socialismu, můžeme za něj považovat reálnou existenci zboží výroby v socialismu. Otázka, zda v socialismu existuje zboží výroba, byla dlouhodobým předmětem diskusí (bylo to již výše uvedeno). V současnosti spory a diskuse ustávají. Přijímá se jako fakt, že zboží výroba existuje a že existují také zbožně peněžní vztahy. To předpokládá existenci majetkově oddělených, technicky, organizačně a ekonomicky samostatných

⁶⁴⁾ To vyplynulo, mimo jiné, i z besedy vysílané Československým rozhlasem, stanice Praha, dne 12. 5. 1987 v 16.25 hod., jíž se zúčastnili přední ekonomové podílející se na přípravě komplexního dokumentu k přestavbě. Bylo zdůrazněno, že nejde o odbourání centrálního plánovitého řízení národního hospodářství, ale o to, aby se toto řízení uskutečňovalo jinak než dosud, a to zejména v koncepčních otázkách (při maximálním omezení operativního řízení) s preferenčním použitím ekonomických, tj. nepřímých metod.

⁶⁵⁾ Prof. dr. Jiří Dvořák, člen korespondent ČSAV, v relaci Československého rozhlasu, stanice Praha, vysílané dne 28. 11. 1986 ve 12.40 hod.

hospodářských jednotek — zbožních výrobců a přímých účastníků zbožně peněžních vztahů.

Realizace této teze nalezla vyjádření v zásadách přestavby hospodářského mechanismu v myšlence o existenci podniků s rozšířeným prostorem samostatného rozhodování a současně se zvýšeným stupněm vlastní odpovědnosti za uspokojování potřeb společnosti, v jejichž hospodaření se uplatňuje úplný chozrasčot a princip samofinancování.⁶⁶⁾

VII.

ÚVAHY DE LEGE FERENDA

Axiomatické poznatky uvedené v předchozí kapitole mohou být východiskem dalších úvah de lege ferenda.

Uvedené základní poznatky o charakteru socialistického reprodukčního procesu nám dovolují položit si některé konkrétní otázky, týkající se řešení problematiky hospodářskoprávní subjektivity, které jsou aktuální i v souvislosti s přestavbou hospodářského mechanismu. Na některé z nich lze již dnes dát odpověď, odpověď na jiné je podmíněna pokrokem v pracích na dokumentech o přestavbě. Přistupme nyní k jednotlivým otázkám.

1. Organizace socialistické společnosti v socialistickém státě předurčuje, aby socialistický reprodukční proces byl regulován právem (právními normami).

To však neznamená, že by se obecně konkrétní hospodářské úkoly měly ukládat jednotlivým organismům ekonomické aktivity přímo právními předpisy. To je jak vzhledem k dynamické povaze hospodářských úkolů, tak vzhledem ke statické (fixující, konzervující) povaze právních norem nemožné. Všechny pokusy tak činit v minulosti vždy zákonitě ztroskotaly. Právní normy mohou stanovit zásadně pouze obecně formulované podmínky pro výkon hospodářských činností (jak řídicích, tak i výkonných), včetně úpravy organizačně právních forem a řešení rozporů mezi nimi v případě střetů různých práv nebo chráněných zájmů. To mimo jiné znamená, že právní normy musí stanovit obecně typy organismů ekonomické aktivity, které jsou nadány právní subjektivitou, a to včetně vymezení rozsahu této subjektivity (zda jde o subjektivitu obecnou, odvětvovou nebo speciální) a upravit způsob jejího nabývání nebo pozbývání (zřizování, organizační změny nebo zrušování příslušných organismů).

2. Z objektivně nutné existence centrálního plánovitého řízení národního hospodářství zjevně vyplývá, že i nadále nutno počítat s existencí

⁶⁶⁾ Zásady citované v poznámce 10, zejména zásada č. 4.

vertikálních hospodářskoprávních vztahů a tedy také s právní subjektivitou organismů ekonomické aktivity na tomto úseku. Přirozeně nutno počítat se subjektivitou aktivní i pasivní (subjektivitou řídicích i řízených organismů).

Řídicími organismy budou především součástí ekonomického centra, které je vnitřně strukturovanou soustavou různých státních orgánů. V jeho složení — oproti současnému stavu — je třeba počítat se změnami,⁶⁷⁾ které však z hlediska našich úvah o hospodářskoprávní subjektivitě můžeme zatím pominout. Stačí obecné konstatování, že jednotlivé orgány ekonomického centra (připusťme, že zatím nemůžeme uvést, zda všechny) budou muset být vybaveny aktivní hospodářskoprávní subjektivitou. Tato právní subjektivita bude muset zahrnovat především *způsobilost k právnímu jednání* a — vzhledem k předpokládaným změnám ve vztahu ekonomického centra k řízeným organismům, spočívajícím především v majetkové odpovědnosti centra za škody způsobené nesprávným rozhodnutím v řídicí činnosti řízenému organismu⁶⁸⁾ — také *způsobilost k protiprávním jednáním*, jakož i *způsobilost procesní* (aby orgán, který je majetkově odpovědný, mohl o existenci a rozsahu své povinnosti k náhradě škody jednat před orgánem, který bude povolán rozhodovat v případě sporu). Složitější je otázka, zda orgány ekonomického centra musí být vybaveny také způsobilostí k právům ve vertikálních hospodářskoprávních vztazích. Bude třeba ještě zvážit, zda ve vztahu k hospodařícím organismům je nositelem oprávnění orgán ekonomického centra nebo socialistický stát, anebo event. někdo jiný.

Pro případ, že při realizaci zásad přestavby hospodářského mechanismu zůstanou na úseku nezemědělského družstevnictví zachovány svazy družstev v podobě orgánů, které „plánují, řídí a kontrolují ... činnost družstev ve svém oboru, svých družstevních podniků, popřípadě dalších družstevních organizací“,⁶⁹⁾ pak bude nezbytné i svazům družstev zachovat aktivní hospodářskoprávní subjektivitu. Avšak otázku existence svazů družstev právě ve výše uvedeném pojetí považuji — vzhledem k obecným principům přestavby hospodářského mechanismu — za problematickou. Bližší obecným principům přestavby hospodářského mechanismu by bylo takové pojetí svazů, které vychází z předpokladu dobrovolného vytvoření svazu *k soustředěnému obstarávání společných záležitostí*, nikoliv k řízení „podřízených“ družstev.

Ještě méně jasná je otázka aktivní hospodářskoprávní subjektivity společenských organizací pro vertikální hospodářskoprávní vztahy k podnikům a jiným hospodářským zařízením těchto organizací. Její řešení bude

⁶⁷⁾ Zásady citované v poznámce 10, zásada 8, a Směrnice citovaná v poznámce 2a.

⁶⁸⁾ Také to vyplynulo z besedy uvedené v poznámce 64.

zcela závislé na způsobu, jakým bude v přestavbě hospodářského mechanismu řešeno právní postavení těchto podniků nebo jiných hospodářských zařízení.⁶⁹⁾

3. Pasivní hospodářskoprávní subjektivitou musí být vybaveny organizmy řízené, což jsou především přímí zbožní výrobci a účastníci zbožní směny (o těch viz blíže v dalším bodě). Tato otázka se dotýká pasivní a konečně i aktivní hospodářskoprávní subjektivity integračních seskupení, tzv. orgánů středního článku řízení. Domnívám se, že vznik těchto orgánů byl u nás podmíněn jinými historickými potřebami, než jsou ty, které s sebou přináší přestavba hospodářského mechanismu, a že v podmínkách přestavby potřeba jejich pasivní i aktivní hospodářskoprávní subjektivita pro obor vertikálních hospodářskoprávních vztahů zaniká.

4. Hospodářskoprávní subjektivitou pro účast v horizontálních hospodářskoprávních vztazích musí být nutně vybaveny všichni zbožní výrobci a přímí účastníci zbožně peněžních vztahů. Karel Marx uvedl, že zbožní výroba a směna předpokládají, aby vůči sobě stály aspoň dva subjekty, které mají vůli „volně nakládat s těmito věcmi“ (sc. se zbožím — pozn. ZP), a aby tyto subjekty „existovaly pro sebe navzájem jen jako představitelé zboží, tj. jako majitelé zboží“.⁷¹⁾ To platí pro zbožní výrobu a zbožní směnu ve všech společenskoekonomických formacích, kde taková výroba a směna existují. Platí to samozřejmě i o zbožní výrobě a zbožní směně za socialismu. Jejimi účastníky mohou být (byť jen relativně) samostatní *majitelé* (což nemusí za každých okolností znamenat *vlastníci*) zboží, kteří *jsou schopni svou vůli nakládat s tímto zbožím v právnem stanovených právních formách zbožní směny*. Realizace takové „vůle“ předpokládá určitý stupeň organizační, majetkové, operativní i ekonomické samostatnosti.

Je nepochybné, že v souvislosti s otázkou řešení organizačně právní formy zbožních výrobců a přímých účastníků zbožně peněžních vztahů — v právním vyjádření hospodářskoprávních subjektů horizontálních vztahů — přijde na přetřes otázka majetkové samostatnosti a otázka jejich ma-

⁶⁹⁾ Tedy v podobě, kterou jim vtiskly tendence k posilování administrativních metod řízení, jak nalezla výraz v poslední rozsáhlé novelizaci hospodářského zákoníku (viz § 78 odst. 2 hospodářského zákoníku č. 109/1964 Sb., ve znění pozdějších předpisů, úplné znění pod č. 45/1983 Sb.).

⁷⁰⁾ Vyskytl se názor, že by měl být majetkoprávní režim podniků a jiných hospodářských zařízení společenských organizací změněn, a to tak, že hmotný majetek těchto zařízení by byl novou formou socialistického společenského vlastnictví. Toto řešení je však těžko přijatelné, neboť by znamenalo zrušení vlastnictví společenské organizace, která je vlastníkem tohoto majetku podle dosavadního právního stavu (podnik nebo jiné hospodářské zařízení s tímto majetkem pouze hospodáří).

⁷¹⁾ MARX, K.: Kapitál, I., Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1953, str. 102.

jetkoprávních poměrů. Na tomto místě se nebudu touto otázkou zabývat, není předmětem těchto úvah. Považuji však za nutné zdůraznit, že představy, které se leckde vyskytly, jakoby věc bylo možno vyřešit pouhou změnou označení dosud v našem právním řádu zakotvených forem socialistického společenského vlastnictví, jsou nereálné. Při konstituování nových organizačně právních forem bude nutno jednak přesně označit vlastnický subjekt hmotného majetku, který slouží takovému organismu k plnění jeho úkolů, jakož i toho, který vzniká z jeho činnosti, jednak přesně vymezit práva a povinnosti tohoto organismu ve vztahu k tomuto hmotnému majetku. Vážnou otázkou bude i otázka povahy práva, které přechází při zbožní směně. Ta, jak se zdá, již byla vyřešena ve prospěch „práva hospodaření“.

Ač jde zdánlivě o jinou otázku, je to přece jen otázka s uvedenou bezprostředně souvisící. Jde o otázku uplatnění socialistické samosprávy v organismech ekonomické aktivity na úseku horizontálních hospodářskoprávních vztahů. Jde totiž o to, jak zabezpečit ekonomickým vlastníkům — pracujícím — skutečný podíl na realizaci socialistického vlastnictví. Jde zajisté o řešení složitého úkolu — ekonomicky i politicky — které bude třeba ještě dobře promyslet a důkladně zvážit. Je pochopitelné, že návrh zákona o státním podniku (sdružení) v Sovětském svazu může v mnohém posloužit jako vzor. Bylo by ovšem předčasné již nyní tuto otázku uzavírat, avšak už teď je jasné, že je to otázka, která je předmětem zájmu široké veřejnosti.⁷²⁾

5. Poslední otázkou je otázka, zda při přestavbě hospodářského mechanismu mají být v podnikově hospodářské sféře nositelem hospodářskoprávní subjektivity v horizontálních vztazích *právě jen bezprostřední zbožní výrobci a přímí účastníci zbožně peněžních vztahů*. Tato otázka míří prakticky na právní konstrukci dosavadních koncernů. Z těch, ač jsou jedním společenským organismem, je podle dosavadního stavu hospodářskoprávní subjektivita přiznána nejen celku, ale i jeho některým částem (koncernovým podnikům a koncernovým účelovým organizacím). Je třeba rozhodnout, kdo zde vlastně je zbožním výrobcem — celek nebo jeho části — a proč i to, co není zbožním výrobcem, je dosud nadáno hospodářskoprávní subjektivitou. Plní to snad nějakou jinou společenskou funkci, k jejímuž výkonu je přiznání hospodářskoprávní subjektivity nezbytné? Zdá se mi, že odpověď na tuto otázku je negativní a že celá konstrukce koncernu vychází z některých nesprávných předpokladů. Domnívám se, že toho, čeho se chtělo touto konstrukcí dosáhnout, je snadno dosažitelné i jinými prostředky. Zejména vhodnou úpravou způsobu jed-

⁷²⁾ Srovnej např. úvodník Rudého práva ze dne 16. 5. 1987 nebo článek „Ředitel a samospráva“, Rudé právo ze dne 4. 9. 1987.

nání jménem koncernu. Zde ovšem je třeba připomenout i to, že nejde jen o řešení problematiky právní, ale v mnoha směrech též a především o řešení problematiky organizační (ne vždy totiž byly do organizačně právní formy koncernu „včleněny“ takové jednotky, u nichž to bylo ekonomicky odůvodněno). Koneckonců jednoznačné vyhlášení postulátu dvoustupňového řízení celého našeho národního hospodářství v souvislosti s přestavbou hospodářského mechanismu uvedenou otázkou z hlediska řešení právní subjektivity vlastně již, jak se zdá, definitivně zodpověděla.⁷³⁾ Zůstává tak již jen mimoprávní otázka jejího praktického organizátorského provedení.

Зденек Пржибыл

К ВОПРОСАМ ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПРАВОСУБЪЕКТНОСТИ

Резюме

Автор указывает в настоящей статье прежде всего на актуальность и важность теоретического решения проблематики правосубъектности как в общем плане, так для отраслей хозяйственного права в отдельности, так как такое решение создает благоприятные предпосылки для правильного выражения правосубъектности в законодательных актах. При этом намечаются трудности теоретического решения данной проблематики в отраслях хозяйственного права, которые обладают, с одной стороны, аспектом дуративным (правовые субъекты являются одновременно участниками товарообмена и центрального планомерного управления), а с другой, аспектом актуальным (перестройка экономического механизма ЧССР и в рамках этой перестройки подготовка закона о государственном предприятии).

В собственную проблематику хозяйственной правосубъектности автор вводит читателя посредством рассуждений об общественной функции правосубъектности, подчеркивая при этом, в частности, необходимость указанной правовой категории для возможности реализации норм права. Посредством указанной категории определяются адресаты правовых норм и возможные носители правовых обязанностей (в частности, также ответственности) и им соответствующих прав. Автор одновременно отказывается от неконструктивных мнений, которые от категории правосубъектности отказываются или хотя бы снижают ее значение, но в то же время, указывает на опасность которая угрожает правильному пониманию правосубъектности в силу субъективных факторов, действующих в области правотворчества. Этой опасности можно противостоять прежде всего тщательной теоретической подготовкой законодательных актов.

Существующее понимание правосубъектности в литературе является, однако, в значительной степени неединым и разные авторы усматривают в данном понятии разное содержание. Сам автор высказывается за понимание правосубъектности как

⁷³⁾ Srovnej jednak Směrnici citovanou v poznámce 2a, jednak Zásady přestavby organizačních struktur podnikové základny, umístování a hmotného zabezpečení uvolňovaných pracovníků.

обусловленного — не в каждом отдельном случае неизбежно в комплексности определенного — единства нескольких проявлений, а именно: 1. правоспособности, 2. дееспособности, 3. деликтной способности, то есть способности действовать противоправно, 4. процессуальной способности, то есть способности быть участником в процессе.

Юридическая литература — как показывает автор далее — не является единой ни в отношении вопроса о сущности правосубъектности; автором приводится ряд отличающихся друг от друга мнений (правосубъектность как свойство или качество, как общественное отношение, как система с множеством вводов и выводов, как правовое отношение, как субъективное право, как юридический факт). Повышенное внимание уделяется автором пониманию правосубъектности как юридического факта, занимающего среди других юридических фактов место, определенное уровнем общности (аналогичное положение наблюдается, напр., в категории гражданства).

Автор рассуждает также о социально-экономических основах правосубъектности коллективов экономической активности (предприятий) и высказывается за теорию — согласно его мнению ближе всего к истине — которая социально-экономическую основу правосубъектности предприятий находит не только в коллективе работников, но в трех факторах — руководящих работниках, трудовых коллективах и имуществу — которые в своих взаимоотношениях образуют диалектическое единство. Последнее обусловлено социально-экономически, как и право в целом. Однако, эта обусловленность не мешает тому, чтобы право (включая категорию правосубъектности) в ограниченном объеме не оказывало обратного влияния на экономический базис. Необходимо поэтому, чтобы законодательному решению правосубъектности в области хозяйственного права предшествовал анализ процесса социалистического воспроизводства на настоящем этапе развития. Решение должно исходить из актуальных задач экономики, нужно, однако, избежать того, чтобы право только воспроизводило экономические положения. Правотворчество предоставляет собой сложную творческую деятельность, которую следует направлять на создание таких юридических механизмов, которые вызвали бы такое поведение людей, которое находится в соответствии с актуальными задачами экономики.

Из своих рассуждений автором для настоящего периода выводятся по сути дела следующие задачи де леге ференда. 1. Процесс социалистического воспроизводства должен регулироваться правом, что касается также определения организационно-правовых форм экономической деятельности, включая определение их правосубъектности. 2. Ввиду социалистического характера процесса воспроизводства необходимо принимать во внимание правосубъектность как для горизонтальных, так и для вертикальных правоотношений. 3. Необходимо обдумать, следует ли наряду с непосредственными участниками товарного производства сохранить правосубъектность также в отношении организмов, которые первоначально были созданы для исполнения других задач, в частности, для передачи управленческих актов экономического управляющего центра (т. наз. органы среднего звена управления). 4. Обдумать следует также вопрос, приемлемо ли, чтобы правосубъектность закреплялась также за отдельными организационными единицами, подразделениями — товарных производителей.

Zdeněk Přibyl

ZU FRAGEN DER RECHTSSUBJEKTIVITÄT IM WIRTSCHAFTSRECHT

Zusammenfassung

Der Autor weist in diesem Artikel v. a. auf die Dringlichkeit und Wichtigkeit der theoretischen Lösung des Problems der Rechtssubjektivität hin, und das sowohl allgemein als auch für den Bereich des Wirtschaftsrechts im besonderen, da eine solche Lösung eine günstige Voraussetzung für die Erklärung der Rechtssubjektivität in gesetzlichen Maßnahmen bildet. Dabei zeigt er Probleme bei der theoretischen Lösung der gegebenen Problematik im Wirtschaftsrecht auf, die sowohl einen durativen — die Rechtssubjekte sind gleichzeitig Teilnehmer am Warenaustausch und an der zentralen Planlenkung — als auch einen aktuellen Aspekt — Umbau des Wirtschaftsmechanismus in der ČSSR und im Zuge dessen die Vorbereitung des Gesetzes über Staatsunternehmen — aufweist.

In die eigentliche Problematik der Rechtssubjektivität im Wirtschaftsrecht führt der Autor den Leser durch Überlegungen über die gesellschaftliche Funktion der Rechtssubjektivität ein, wobei er besonders die Unentbehrlichkeit des angeführten Rechtsinstituts für die Möglichkeit der Realisierung von Rechtsnormen betont. Durch dieses Rechtsinstitut werden die Adressaten von Rechtsnormen und die potentiellen Träger von Rechtspflichten — besonders auch von Verantwortlichkeiten — und ihnen entsprechenden Rechten bestimmt. Auch lehnt der Autor unkonstruktive Ansichten ab, die die Bedeutung des Instituts der Rechtssubjektivität negieren oder zumindest relativieren, zeigt aber gleichzeitig Gefahren auf, die einer richtigen Auffassung der Rechtssubjektivität infolge subjektiver Faktoren, die bei der Rechtserzeugung wirken, drohen. Diesen Gefahren kann man in erster Linie durch gründliche theoretische Vorbereitung legislativer Maßnahmen begegnen.

Die bisherige Auffassung der Rechtssubjektivität in der Literatur ist aber ziemlich uneinheitlich, und verschiedene Autoren weisen diesem Begriff unterschiedliche Inhalte zu. Der Autor selbst spricht sich für die Auffassung der Rechtssubjektivität als bedingte, d. h. nicht in jedem einzelnen Fall notwendigerweise in ihrer Gesamtheit vorliegende Einheit mehrer Erscheinungen, u. zw. 1. der Rechtsfähigkeit, 2. der Fähigkeit zu rechtlichem Handeln, besonders zu Rechtshandlungen, 3. der Fähigkeit zu rechtswidrigen Handeln, der sog. Deliktsfähigkeit und 4. der Prozeßfähigkeit, aus.

Die juristische Literatur ist, wie der Autor weiters zeigt, auch in der Frage des Wesens der Rechtssubjektivität uneinheitlich. Eine Reihe solcher unterschiedlicher Auffassungen führt der Autor an: Rechtssubjektivität als Eigenschaft oder Qualität, als Kompetenz, als Zurechnungsfaktor, als gesellschaftliche Beziehung, als System mit einer Mehrheit von Ein- und Ausgängen, als Rechtsverhältnis, als subjektives Recht, als rechtlich bedeutsame Tatsache. Erhöhte Aufmerksamkeit schenkt der Autor der Auffassung von der Rechtssubjektivität als rechtlich bedeutsamer Tatsache, die unter den übrigen rechtlich bedeutsamen Tatsachen dank ihres Grades an Allgemeinheit eine besondere Stellung einnimmt, ähnlich wie z. B. das Institut der Staatsbürgerschaft.

Der Autor stellt auch Überlegungen über die sozialökonomische Grundlage der Rechtssubjektivität von Kollektiven wirtschaftlicher Aktivität (Unternehmen) an und spricht sich für die — seiner Meinung nach der Wahrheit am nächsten kommende — Theorie aus, derzufolge die sozialökonomische Grundlage der Rechtssubjektivität von

Unternehmen nicht nur in Kollektiv der Werktätigen beruht, sondern sich aus drei Faktoren zusammensetzt: den Führungskräften, den Arbeitskollektiven und dem Vermögen, welche durch gegenseitige Beziehungen zu einer dialektischen Einheit verbunden sind. Das Vorliegen einer solchen Einheit ist sozialökonomisch bedingt ebenso wie das Recht selbst. Diese Bedingtheit verhindert aber nicht, daß das Recht, das Institut der Rechtssubjektivität miteingeschlossen, nicht in beschränktem Umfang auf die ökonomische Grundlage zurückwirkt. Es ist daher nötig, daß einer legislativen Lösung der Rechtssubjektivität im Wirtschaftsrecht die Analyse des sozialistischen Reproduktionsprozesses in der derzeitigen Entwicklungsphase vorangeht. Diese Lösung muß von aktuellen Aufgaben der Wirtschaft ausgehen, es ist aber nötig zu verhindern, daß das Recht nur wirtschaftliche Lehrsätze reproduziert. Rechtserzeugung ist eine anspruchsvolle schöpferische Tätigkeit, die auf die Gestaltung solcher Rechtsmechanismen abzielen muß, die ein mit den aktuellen Aufgaben der Wirtschaft in Einklang befindliches Verhalten der Menschen bewirkt.

Aus seinen Überlegungen folgert der Autor für die Gegenwart grundsätzlich folgende Aufgaben de lege ferenda:

1. Der sozialistische Reproduktionsprozeß muß vom Recht geregelt werden, was auch die Festsetzung organisationsrechtlicher Formen wirtschaftlicher Aktivität inkl. Abgrenzung ihrer Rechtssubjektivität betrifft.

2. Hinsichtlich des sozialistischen Charakters des Reproduktionsprozesses ist es unerlässlich, mit der Rechtssubjektivität sowohl für horizontale als auch für vertikale Rechtsverhältnisse zu rechnen.

3. Es ist nötig zu überlegen, ob außer für direkte Teilnehmer an der Warenproduktion nicht auch für Organismen, die ursprünglich zur Ausübung anderer Aufgaben, besonders zur Übertragung von leitenden Akten von Wirtschaftsleitungszentren (sog. Organen im mittleren Glied der Leitung) geschaffen wurden, Rechtssubjektivität festgesetzt werden sollte.

4. Ebenso ist zu überlegen, ob es annehmbar ist, daß Rechtssubjektivität auch Teilorganisationen — häufig von Warenerzeugern — zuerkannt wird.